

Три товариші  
Еріх Марія Ремарк

Міцна дружба, справжня любов і щира радість від простого «бути» – це те, чим живуть герої Ремарка. Свята і будні – все їхнє існування затьмарене трагедією «втраченого покоління»: жаклива і безглузда війна назавжди лишила слід у їхніх головах, у їхніх серцях і долях. Проте три товариші, які пройшли страшними стежками Першої світової, таки знаходять у собі сили й сміливість жити далі та насолоджуватися тим, що дарує новий день.

Роберт, Отто, Готфрід і прекрасна Пат – їхні долі сплелися на сторінках роману. Справжня чоловіча дружба, шалена любов, щастя від кожного прожитого дня і жах від вимушеної трагічної розлуки...

Еріх Марія Ремарк

Три товариші

I

Небо ще було жовте, як латунь, не закурене димом. За дахами фабричних корпусів воно аж сяяло. От-от мало зійти сонце. Я глянув на годинник. Скоро восьма. За чверть години.

Я розчинив браму й наготував бензинову помпу. У цю годину завжди з'являлися перші машини, яким треба було заправитися. Раптом позад мене почулось якесь хрипке вищання; здавалося, ніби хтось під землею закручував іржаву гайку. Я став і прислухався. Потім пройшов через двір до майстерні й потихеньку прочинив двері. Там, у сутінку, спотикаючись, вешталась якась мара. На ній була брудна біла хустка, синій фартух і грубі капці. Мара, що важила десь кілограмів з дев'яносто й вимахувала мітлою, виявилася прибиральницею Матильдою Штос.

Якусь мить я стояв і дивився на неї. Вона з грацією бегемота тупала поміж радіаторами автомашин і хрипким голосом наспівувала пісню про вірного гусара. На столі біля вікна стояло дві пляшки коньяку. В одній уже майже нічого не лишилося. А звечора вона була повна. Я забув сховати її під замок.

– Стривайте, пані Штос... – вимовив я.

Спів урвався. Мітла впала додолу. Щаслива усмішка згасла. Тепер марою став я.

– Господи Боже!.. – пробелькотіла Матильда та втупила в мене почервонілі очі. – Вас я так рано не сподівалася...

– Та певне. Ну і як, сподобалося?

– Сподобалося... Але мені дуже ніяково... – Вона витерла губи. – Я геть ошелешена...

– Які там ви ошелешені? Просто п'яні, як чіп.

Вона ледве трималася на ногах. Її вусата губа сіпалась, а повіки кліпали, як у старої сови. Та помалу вона оговталася–таки й рішуче ступнула крок до мене.

– Пане Локамп... Людина – це ж тільки людина, та й годі... Спершу я тільки понюхала, що там у пляшці... потім раз ковтнула, бо мене чогось завжди нудить... а тоді... тоді мене, мабуть, лихий попутав... Але нащо було підбивати бідолашну жінку на гріх, лишати тут пляшку...

Я не вперше вже заставав її такою. Матильда щоранку приходила на дві години прибирати в майстерні, і можна було лишити на столі скільки завгодно грошей – вона до них навіть не торкалася, – але на горілку кидалась, як кіт на сало.

Я підняв пляшку.

– Звичайно, коньяку для клієнтів ви не зачепили, а вицмулили той, що пан Кестер тримає для себе.

На брезклому Матильдиному обличчі майнула усмішка.

– Що правда, то правда, я таки на цьому розуміюся. Але ж ви не зрадите мене, пане Локамп? Беззахисну вдову?

Я похитав головою:

– Сьогодні не зраджу.

Вона обсмикнула підтикану спідницю.

– Ну, то я вшиюся звідси. Бо коли пан Кестер надійде, то таке буде, що хай Бог боронить!

Я підійшов до шафи й відімкнув її.

– Матильдо!..

Вона перехильцем заквапилась до мене. Я підняв коричневу чотиригранну пляшку.

Матильда заперечливо звела руки:

– Це вже не я! Їй-бо, не я! Цієї я не чіпала!

– Я й не кажу, що ви її чіпали, – мовив я й налив повну чарку. – А ви знаєте, що це таке?

– Ще б пак! – Вона облизнула губи. – Ром! Вистояний ямайський ром!

– Справді він. Ну, то випийте чарку.

– Я? – Матильда відсахнулася. – Пане Локамп, це вже буде забагато! Мене й так совість мучить. Стара Штосиха потай випиває ваш коньяк, а ви ще й частуєте її ромом. Та ви – свята людина, їй-бо, свята! Здохну, а не вип'ю!

– Та невже? – сказав я і вдав, ніби хочу забрати чарку.

– Ну, та вже нехай... – Вона схопила чарку. – Як дають, то бери, хоч і не знаєш, чому його дають... За ваше здоров'я! А може, сьогодні ваш день народження?

– Авжеж, Матильдо. Вгадали.

– Та що ви кажете! – Вона схопила мою руку й труснула її. – Хай вам Бог дає щастя, пане Локамп! І більше грошенят! – Вона витерла губи. – Я така зворушена... За це треба було б ще одну вихилити. Я ж вас люблю, як рідного сина...

– Гарзд.

Я налив їй ще чарку. Вона одним духом випила її і, вихваляючи мене, пішла з майстерні.

Сховавши пляшку, я сів до столу. Блякле сонячне проміння падало крізь вікно мені на руки. Дивне почуття викликає такий день народження, навіть якщо ти не надаєш цьому значення. Тридцять років... А був час, коли мені здавалося, що ніяк не доживу до двадцяти, так хотілося стати дорослим. А потім...

Я дістав із шухляди аркуш поштового паперу й почав підраховувати. Дитинство, школа... усе це відійшло далеко в минуле, наче його й не було. Справжнє життя почалось лише 1916 року. Саме тоді я став новобранцем. Худорлявий, довгов'язий вісімнадцятирічний юнак, я по команді вусатого унтер-офіцера вчився на полі за казармою лягати і вставати. Одного вечора, ще на початку моєї служби, мене в казармі відвідала мати. Але їй довелося чекати на мене понад годину. Я запакував свій ранець не за статутом і за те мусив у вільний час чистити вбиральні. Мати хотіла допомогти мені, та їй не дозволили. Вона плакала, а я так стомився, що заснув ще до кінця побачення.

1917 рік. Фландрія. Ми з Мідендорфом купили в солдатській лавці пляшку червоного вина. Хотіли гульнути. Та не вийшло. На світанку англійці відкрили ураганний вогонь. Опівдні поранило Кестера, надвечір убито Майєра й Детерса. А ввечері, коли ми вже думали, що настав відпочинок, і відкоркували пляшку, почалася газова атака, і газ просочився в бліндаж. Ми, правда, вчасно наділи протигази, але у Мідендорфа він виявився

несправним. Коли Мідендорф це помітив, було вже запізно. Поки з нього зірвали протигаз і знайшли новий, Мідендорф уже наковтався газу та блював кров'ю. Наступного ранку він помер. Обличчя його було зелене, аж чорне, а вся шия геть подряпана – він намагався роздерти її нігтями, щоб хапнути свіжого повітря.

1918 рік. Лазарет. За кілька днів до того прибув новий ешелон. Паперові бинти. Тяжкопоранені. Цілий день сновигали туди й сюди пласкі операційні коляски. Часом вони поверталися порожні. Біля мене лежав Йозеф Штоль. Ніг у нього вже не було, але він ще про це не знав. Він не бачив свого каліцтва, бо під ковдрою лежав дротяний каркас. Та він би й не повірив, що в нього немає ніг, бо вони боліли. Уночі в нашій палаті двоє померло. Один помирав довго й тяжко.

1919 рік. Знову вдома. Революція. Голод. На вулицях весь час стріляють кулемети. Солдати проти солдатів. Товариші проти товаришів.

1920 рік. Путч. Карла Брьогера розстріляли. Кестера й Ленца заарештували. Мати моя в лікарні. Рак, остання стадія.

1921 рік...

Я задумався. Не пригадав нічого. Цього року наче й не було. 1922 року я працював на залізниці в Тюрингії, а 1923 завідував відділом реклами на фабриці гумових виробів. Була інфляція. Заробляв я двісті мільярдів марок на місяць. Гроші виплачували двічі на день, а потім нас на півгодини відпускали, щоб можна було оббігати крамниці й дещо купити, поки не оголошено новий курс долара, бо тоді гроші знецінювалися ще вдвічі. А потім? Що було в дальші роки? Я поклав олівець. Не варто й згадувати. Та я вже й не пам'ятав добре всього. Надто воно все переплуталося в голові.

Востаннє я відзначав свій день народження в кав'ярні «Інтернаціональ». Я цілий рік працював там тапером. Потім знов зустрів Кестера й Ленца. І ось опинився в авторемонтній майстерні Кестера і К°, чи, як ми казали, в «Аврема». К° – це були ми з Ленцом, але майстерня належала, власне, самому Кестерові. Колись ми разом училися в школі, потім він був нашим командиром роти, далі став пілотом, тоді на якийсь час студентом, гонщиком і, нарешті, купив оцю халабуду. Спершу до нього приєднався Ленц, що перед тим кілька років тинявся по Південній Америці, а потім і я.

Я дістав із кишені сигарету. Зрештою, чого мені було журитися? Жилось мені непогано, як кажуть, ні холодно, ні голодно, я був дужий і витривалий. Але краще було не думати про це. Особливо на самоті. Та й увечері теж. Бо тоді часом перед очима повставали видива минулого й дивилися на тебе мертвими очима. Та від них рятувала горілка.

Надворі рипнула брама. Я порвав папірець із датами свого життя й кинув у кошик. Двері розчинилися навстіж. На порозі стояв Готфрід Ленц – довготелесий, худорлявий, з білою, як солома, гривовою на голові та з носом, наче позиченим із чужого обличчя.

– Роббі! – закричав він. – Стань струнко, старий ласуне! З тобою розмовлятиме начальство!

– О Господи! – Я підвівся. – А я сподівався, що ви не згадаєте. Пожалійте, хлопці!

– Он чого захотів! – Готфрід поклав на стіл пакунок, у якому щось дзенькнуло. За ним увійшов Кестер. Ленц виструнчився переді мною. – Роббі, що тобі сьогодні вранці найперше трапилося на очі?

Я подумав.

– Стара баба, що кружляла отут...

– Боже мій! Погана прикмета! Але до твого гороскопа пасує. Я його вчора склав. Ти народився під сузір'ям Стрільця, тому такий ненадійний і коливаєшся, як очерет на вітрі. А цього року ти ще й перебуваєш під знаком Сатурнових кілець та щербатого Юпітера. Оскільки ж ми з Отто тобі замість батька й матері, то я насамперед хочу захистити тебе від усього лихого. На цей амулет! Мені його подарувала колись жінка з племені інків. У неї була блакитна кров, пласкі стопи, воші й дар передрікати майбутнє. «Білошкірий чужинцю, – сказала вона мені, – цей амулет носили королі, в ньому сила Сонця, Місяця й Землі – я вже не кажу про менші планети. Дай мені за нього срібний долар на горілку, і він буде твій». Щоб щастя передалося й далі, я дарую його тобі. Він захистить тебе, а на твого непривітного Юпітера нажене страху. – Він повісив мені на ший маленьку чорну фігурку на тоненькому ланцюжку. – Отак! Це проти підступів долі, а проти буденної скрути ось що: шість пляшок рому від Отто! Ром цей удвічі старіший за тебе.

Ленц розгорнув пакунок і виставив пляшки одну за одною на стіл. Під промінням вранішнього сонця вони заяскріли янтарем.

– Просто диво! – сказав я. – Де ти їх дістав, Отто?

Кестер засміявся.

– Це заплутана історія. Надто довга, щоб її розповідати. Краще скажи, як ти себе почуваєш? Як тридцятирічний?

Я махнув рукою.

– Так, наче мені шістнадцять і п'ятдесят водночас. Не вельми...

– І це ти називаєш не вельми? – заперечив Ленц. – Та це ж найліпше, що тільки може бути. Це означає, що ти підкорив собі час і живеш за двох!

Кестер глянув на мене.

– Дай йому спокій, Готфріде, – сказав він. – Дні народження дуже підточують почуття власної гідності. Особливо зранку. Та до вечора він оклигає...

Ленц примружив очі.

– Чим менше людина думає про свою гідність, тим більшого вона варта, Роббі. Це тебе хоч трохи втішає?

– Ні, – відповів я. – Нітрохи. Коли людина чогось варта, то вона вже тільки пам'ятник сама собі. А бути пам'ятником, по-моєму, важко й нудно.

– Він філософує, Отто, – сказав Ленц. – Отже, вже не пропаща душа. Він переборов хвилину страшно́ї тиші! Ту мить у день народження, коли сам собі дивився у вічі й раптом починаєш розуміти свою нікчемність. Тепер можна спокійно братися до буденної праці, мастити тельбухи старому «кадилакові»!..

Ми працювали, поки не почало сутеніти. Тоді помилися й переодягнулись. Ленц жадібно глянув на шеренгу пляшок.

– Може, скрутимо одній в'язи, га?

– Як скаже Роббі, – мовив Кестер. – Не личить, Готфріде, робити іменинникові такі незугарні натяки на подарунки.

– Ще менше личить мучити спрагою гостей, – відказав Ленц, відкорковуючи пляшку.

Запах миттю розійшовся по всій майстерні.

– Боже мій! – мовив Готфрід.

Ми всі приюхалися.

– Дивовижний запах, Отто. Треба вдатися до високої поезії, щоб знайти гідні порівняння.

– Надто гарний напій для такої підсліпуватої халабуди, як ця! – вирішив Ленц. – Знаєте що? Поїдьмо кудись за місто й візьмімо з собою пляшку. Там деś повечереємо та на лоні природи вип'ємо її.

– Блискуча ідея!

Ми відкотили «кадилак», коло якого працювали по обіді. За ним стояла чудернацька штукенція на колесах. То була гордість майстерні – перегонова автомашина Отто Кестера.

Свого часу Кестер купив на аукціоні за безцінь машину – стару лайбу з високими бортами. Фахівці, які бачили її там, одностайно зійшлися на тому, що то цікавий експонат для музею історії транспортних засобів. Больвіс, власник фабрики верхнього жіночого одягу й гонщик-аматор, порадив Отто переробити автомобіль на швацьку машину. Проте Кестер не звертав на ті слова жодної уваги. Він розібрав машину, як кишеньковий годинник, і кілька місяців з ранку до ночі чаклував коло неї. А потім одного вечора під'їхав на ній до бару, де ми зазвичай сиділи у вільну хвилину. Больвіс мало не луснув зо сміху, коли знову побачив Кестерову машину – на вигляд вона була

така сама кумедна, як і досі. Задля жарту Больвіс запропонував Отто наклад. Він ставив двісті марок проти двадцяти, якщо Кестер піде на перегони з його новою спортивною машиною; дистанція – десять кілометрів, до того ж він давав Кестеровій машині один кілометр фори. Кестер погодився. Усі сміялися, сподіваючись на неабияке видовище. Але Отто пішов іще далі – відмовився від фори і, не змигнувши оком, підвищив заклад: тисяча марок проти тисячі! Больвіс розгублено спитав, чи не відвезти його до психіатричної лікарні. Замість відповіді Кестер завів мотор. Обидва відразу ж рушили з місця, – коли вже змагатись, то змагатись. За півгодини Больвіс повернувся такий збентежений, наче побачив смаленого вовка. Він мовчки виписав чек, а тоді ще й другий. Він зараз же хотів купити в Кестера машину. Але Отто висміяв його. Він не віддав би її тепер ні за які гроші. Усередині машина була бездоганна, але зовні жалюгідна. Для щоденного вжитку ми насадили на неї якийсь допотопний кузов, що якраз пасував за розміром; лак на ньому вилиняв, крила облущилися, верх мав не менш як десять років. Ми могли б обладнати машину й краще, але мали свої причини лишити її саме такою.

Машину ми назвали «Карлом», «Карл» – пострах автострад.

«Карл» похуркував собі по шосе.

– Отто, – сказав я, – онде ще одна жертва.

За нами нетерпляче сигналив важкий «б'юік». Він швидко наздоганяв нас. Незабаром радіатори обох машин порівнялися. Чоловік за кермом зневажливо глянув у наш бік. Він звисока зміряв очима обшарпаного «Карла», потім одвернувся й забув, що ми є на світі.

Та за якусь хвилю незнайомий зауважив, що «Карл» усе ще йде на одному з ним рівні. Він трохи випростався, весело глянув на нас і додав газу. Але «Карл» не здавався. Маленький і спритний, він і далі біг поряд із тим здоровилом, що виблискував нікелем і лаком, ніби фокстер'єр поряд із догом.

Чоловік дужче вчепився в кермо. Нічого не підозрюючи, він глузливо скривив губи. Видно було, що йому захотілося показати нам, чого вартий його ридван. Він так натиснув на педаль, що глушник защебетав, наче сотня жайворонків улітку. Та дарма – випередити нас йому не вдалося. Непоказний і бридкий, «Карл», ніби заворожений, прилип до його машини. Чоловік вражено витріщив на нас очі зі свого високого сидіння. Видно, не міг збагнути, як це зі швидкістю понад сто кілометрів він не може випередити якусь старомодну лайбу. Потім спантеличено зиркнув на спідометр – може, там щось негаразд. Аж тоді дав повний газ.

Тепер машини мчали поряд довгим рівним шосе. Через кількасот метрів назустріч нам загуркотіла вантажна машина. «Б'юік» мусив сховатися за нас, щоб розминутися. Тільки-но він знову зрівнявся з «Карлом», як спереду з'явилась похоронна машина, тріпочучи стрічками на вінках, і йому знову довелося відстати. Та ось нарешті попереду не було нікого.

З незнайомця тим часом пиху як рукою зняло; сердито зціпивши зуби, він подався всім тілом уперед, – запалившись лихоманкою перегонів. Тепер для нього справою честі було не піддатися щеняті, що бігло поруч нього.

А ми вдавали зовсім байдужих. «Б'юік» для нас не існував. Кестер спокійно стежив за дорогою, я, ніби нудьгуючи, дивився поперед себе, а Ленц, хоч і напружився весь, як струна, витяг газету й удавав, наче цієї хвилини, крім неї, ніщо у світі його не обходило.

Через кілька хвилин Кестер нам підморгнув. «Карл» непомітно знизив темп, а «б'юік» повільно вийшов уперед. Його широкі блискучі крила пропливли повз нас. Глушник гучно чхнув нам в обличчя синім чадом. Поступово «б'юік» вихопив уперед метрів на двадцять, і тоді, як ми й сподівалися, перед нами у вікні з'явилося обличчя його власника, осяяне переможною посмішкою. Він гадав, що виграв змагання.

Але йому було цього замало. Він хотів ще й узяти реванш і махнув нам рукою, щоб ми наздоганяли його. Махнув зневажливо, звисока, як переможець.

– Отто! – не витримав Ленц.

Та це було зайвим. «Карл» тієї ж миті рвонувся вперед. Засвистів компресор. І рука, що махала нам з віконця, раптом зникла, бо «Карл» прийняв виклик і почав наздоганяти «б'юіка». Він наздоганяв його нестримно, порівнявся з ним, і тоді ми зробили вигляд, ніби аж тепер помітили чужу машину. Ми невинно й запитливо дивилися на чоловіка за кермом, ніби хотіли дізнатися, чого це він махав нам рукою, але той напружено дивився в другий бік, а «Карл» летів тепер на повному газу, аж бризковики тріпотіли, – брудний, але непереможний нечупара!

– Добре ти провчив його, Отто, – сказав Ленц Кестерові. – Йому тепер і вечере не полізе в пельку.

Саме задля таких перегонів ми й не міняли кузов «Карла». Тільки-но він з'являвся на дорозі, як зараз же хтось пробував його перегнати. На інших водіїв машин він діяв так, як ворона з підбитим крилом на зграю голодних котів. Він підбурював до змагання найрозважливіші сімейні машини, і навіть найповажніших бороданів невблаганно захоплювала сверблячка гонитви, коли вони бачили стареньку тарадайку, що торохтіла перед ними на дорозі. Бо хто б здогадався, що під тією кумедною шкаралупою б'ється могутнє серце перегоновного мотора!

Ленц запевняв, що «Карл» виховує людей. Він, мовляв, учить їх шанувати все творче, що завжди ховається під непоказною оболонкою. Так твердив Ленц, який про себе самого казав, що він – останній із романтиків.

Ми спинилися перед маленьким заїздом і вилізли з машини. Вечір був гарний, тихий. Скиби зраного поля здавалися фіалковими, а їхні краї мерехтіли золотом і бронзою. На зеленкуватому небі, наче великі фламінго, пливли хмаринки, обережно прикриваючи тоненький серп молодого місяця. У кущі ліщини причаївся сутінок, що заповідав близьку ніч. Кущ був ще зворушливо голий, але вже сповнений надії, від якої аж розпукувалися його бруньки. Із заїзду линули запахи смаженої печінки та цибулі. Наші серця радісно закалатали.

Ленц кинувся в будинок на той запах. Коли він повернувся, обличчя його сяяло.

– Аби ви побачили ту смажену картоплю! Мерщій, бо найсмачніше з'ідять!

Тієї миті почулося гудіння і над'їхала ще одна машина. Ми прикипіли до місця: той самий «б'юік». Рвучко загальмувавши, він став поруч із «Карлом».

– Маємо! – сказав Ленц.

У таких випадках уже не раз доходило до бійки.

Водій високий, опастий, у широкому брунатному реглані з верблюжої вовни, вийшов із машини. Він скося зиркнув на «Карла», скинув товсті жовті рукавички й підійшов до нас.

– Якої марки ваша машина? – скривившись, як середа на п'ятницю, спитав він Кестера, що стояв найближче до нього.

Якусь мить ми мовчки дивилися на незнайомого. Він, безперечно, вирішив, що ми автомеханіки, які переодяглися в чисті костюми й виїхали погуляти на чужій машині.

– Ви щось сказали? – наче недочувши, спитав нарешті Отто, щоб навчити його ввічливості.

Чоловік почервонів.

– Я питаю про цю машину, – буркнув він тим самим тоном.

Ленц випростався. Його довжелезний ніс сіпнувся. Він надавав величезної ваги ввічливості тих людей, з якими спілкувався. Та перш ніж він устиг щось сказати, чиясь невидима рука раптом відчинила другі дверцята «б'юіка», з машини з'явився вузький черевичок, за ним – вузьке коліно, потім вилізла дівчина й повільно рушила до нас.

Ми вражено презирнулися. Досі ми не помічали, що в машині був іще хтось. Ленца миттю наче хто підмінив. Його вкрите ластовинням обличчя засяяло усмішкою. І раптом ми всі усміхнулися невідомо чому.

Товстун спантеличено дивився на нас. Він утратив упевненість і, мабуть, не знав, що робити далі.

– Біндінг, – сказав він нарешті, трохи вклонившись, ніби хапався за своє прізвище, як за рятівний круг.

Дівчина підійшла до нас. Ми стали ще привітніші.

– Покажи-но машину, Отто, – сказав Ленц, кинувши швидкий погляд на Кестера.

– А чого ж, можна, – відказав Отто й теж весело глянув на Ленца.

– Я й справді залюбки поглянув би на неї, – відповів уже привітніше Біндінг. – Достобіса швидка машина. Перегнала мене завиграшки.

Біндінг і Кестер пішли до машини, і Кестер підняв капот «Карла».

Дівчина з ними не пішла. Струнка, мовчазна, вона стояла коло мене й Ленца. Сутеніло. Я сподівався, що Готфрід використає ситуацію і вибухне, як бомба. Бо він на такі справи був мастак. Але він наче язика проковтнув. Узагалі Готфрід коло дівчат туркотів, як голуб, а тепер стояв, мов пень.

– Пробачте, будь ласка, – промовив я нарешті. – Ми не бачили, що ви були в машині. А то б не виробляли такого.

Дівчина глянула на мене.

– Чому? – спокійно сказала вона несподівано низьким голосом. – Нічого поганого в тому не було.

– Поганого, може, й не було, але ми повелися не зовсім чесно. Наша машина може долати за годину до двохсот кілометрів.

Вона трохи подалася вперед і сховала руки в кишені пальта.

– До двохсот кілометрів?

– Точніше: сто вісімдесят дев'ять і дві десяті, це зафіксовано офіційно, – гордо заявив Ленц.

Вона засміялася:

– А ми думали, шістдесят або сімдесят...

– От бачите, – сказав я. – Ви ж не могли цього знати.

– Не могли, – відповіла вона. – Справді, не могли. Ми гадали, що «б'юік» удвічі прудкіший за вашу машину.

– Отож-бо, – я відкинув ногою якусь гілку. – А виходить, що ми мали надто велику перевагу. І пан Біндінг, мабуть, неабияк лютував на нас.

Вона знову засміялась.

– Якусь хвилину лютував. Але ж треба вміти й програвати, бо як же тоді жити.

– Звичайно...

Запала мовчанка. Я глянув на Ленца. Проте останній із романтиків тільки усміхався, поводив носом і не приходив мені на допомогу. Шелестіли берези. Десь за будинком кудкудакала курка.

– Гарна погода, – мовив я нарешті, аби не мовчати.

– Так, чудова! – відповіла дівчина.

- І так тепло, - додав Ленц.

- Навдивовижу тепло, - закінчив я.

Знову запала мовчанка. Дівчина, мабуть, подумала, що ми несосвітенні дурні, але мені хоч убий нічого не спадало на думку. Ленц прийнявся.

- Тушковані яблука, - сказав він розчулено. - До печінки та ще й тушковані яблука - делікатес!

- Безперечно, - погодився я, подумки проклинаючи нас обох.

Повернулися Кестер і Біндінг. За ці кілька хвилин Біндінг став зовсім інший. Він, мабуть, був одним із тих автомобільних фанатиків, що мліють від щастя, коли їм десь трапиться фахівець, з яким можна поговорити.

- Повечеряємо разом? - спитав він.

- Звичайно, - відповів Ленц.

Ми ввійшли до заїзду. У дверях Готфрід підморгнув мені й кивнув у бік дівчини.

- Слухай, вона вже разів десять звела нанівець твою вранішню погану прикмету. Ту зустріч із бабою, що тупала, як бегемот.

Я знизав плечима.

- Може, й так, але чого ти кинув мене напризволяще, щоб я сам заникувався перед нею?

Він засміявся:

- Треба ж і тобі колись навчитися, хлопче!

- Я вже не маю бажання нічого вчитися, - сказав я.

Ми пішли слідом за Кестером і Біндінгом. Вони вже сиділи коло столу. Господиня саме принесла печінку та смажену картоплю. Крім того, на почин вона поставила велику пляшку пшеничної горілки.

Виявилося, що Біндінг не говорить, а меле, як млин. Аж дивно було, скільки він усього знав про автомашини! А коли він почув, що Отто навіть брав участь у перегонах, його прихильність до нашого товариства перейшла всі межі.

Я почав пильніше придивлятися до Біндінга. Це був гладкий, високий чолов'яга з червоним обличчям і густими бровами, трохи хвалькуватий, трохи галасливий, але, мабуть, добродушний, як усі люди, що мають успіх у житті. Я уявив собі, як він увечері, перш ніж лягти спати, з гідністю, поважно розглядає себе в дзеркалі.

Дівчина сиділа між Ленцом і мною. Вона скинула пальто й лишилася в сірому англійському костюмі. На шиї в неї була пов'язана біла хусточка, схожа на краватку для верхової їзди. Її каштанове, шовковисте волосся мінілося при світлі лампи янтарем. Дуже високі плечі ледь вигиналися вперед, вузькі руки з довгими пальцями були скоріше кістляві, ніж м'які. Великі очі надавали тонкому блідому обличчю якоїсь несамовитої сили. На мій погляд, вона була дуже гарна, та я про це навіть не думав.

Зате Ленц так розпалився, що його важко було впізнати. Золотава чуприна його поблискувала, як чубчик одуда. Він сипав дотепами, за столом тільки й чути було його та Біндінга. Я сидів мовчки, наче мене й не було, хіба що передавав миску або пропонував сигарети. Або ще цокався з Біндінгом. Це я робив частенько.

Раптом Ленц ляснув себе по лобі.

- А ром! Роббі, давай-но сюди наш ром до дня народження!
- До дня народження? А в кого сьогодні день народження? - спитала дівчина.
- У мене, - сказав я. - Мені через це цілий день не дають спокою.
- Не дають спокою? То ви не хочете, щоб вас вітали?
- Чому ж? - сказав я. - Це зовсім не те.
- Ну то бажаю вам усього найкращого в житті!

На мить її рука опинилась у моїй, і я відчув її теплий, сухий потиск. Тоді підвівся й пішов по ром. Ніч, глибока й мовчазна, оповила маленький будиночок. Шкіряні сидіння нашої машини відвологли. Я спинився і глянув на обрій, де на небі червоніла заграва міста. Постояв би й довше, та Ленц почав гукати мене.

Біндінг не вмів пити ром. Це виявилось вже після другої чарки. Похитуючись, він вийшов у садок. Ми з Ленцом устали й підійшли до прилавка. Готфрід замовив пляшку джину.

- Чудова дівчина, га? - сказав він.
- Не знаю, Готфріде, - відповів я. - Я не дуже придивлявся.

Він на мить втупив у мене свої блакитні очі з райдужними зіницями, тоді похитав вогнистою головою.

- Нащо ж ти на світі живеш, хлопче, га?
- Я й сам уже давно хотів би про це дізнатися.

Він засміявся.

– Овва, чого забаглося! Це, знаєш, так легко не дається. А я насамперед хочу дізнатися, що спільного має ця дівчина з отим товстим автомобільним довідником...

І він пішов у садок до Біндінга. Невдовзі вони вдвох повернулись до прилавка. Мабуть, Готфрід дістав приемну звістку, що дорога вільна, бо з радощів почав бурхливо виявляти Біндінгові свою прихильність. Вони замовили ще одну пляшку джину й за годину вже перейшли на «ти». Перед Ленцом, якщо він був у гуморі, ніхто не міг устояти. Але й сам він тоді ні перед ким не міг устояти. Ось і тепер він просто зачарував Біндінга, і незабаром вони вже співали в альтанці солдатських пісень. І, співаючи, останній з романтиків зовсім забув про дівчину.

Ми втрюх лишилися у кімнаті. Раптом запала глибока тиша, тільки цокав шварцвальдський годинник. Господиня прибирала й поглядала на нас ласкаво, як добра мати на дітей. Коло груби простягся рудий мисливський собака. Часом він тихо гавкав уві сні, тоненько й жалісно. Надворі шарудів попід вікнами вітер. Він доносив уривки солдатських пісень, і мені здавалося, ніби маленька кімната здіймається вгору й разом з нами пливе крізь ніч, крізь роки, крізь нескінченні спогади.

У мене був дивовижний настрій. Мені здавалося, ніби час зупинився – він уже був не потоком, що рине з темряви і в темряві зникає, а озером, у якому нечутно віддзеркалювалося життя. Я підняв чарку. У ній поблискував ром. Я пригадав той папірець, що вранці написав у майстерні. Тоді мені було трохи сумно. Тепер уже те почуття розвіялось. Живи, поки живеш, і нічим не журись. Я глянув на Кестера. Він розмовляв із дівчиною, але про що саме, я не дослухався. Я відчував легеньке піднесення, як завжди, коли починаєш п'яніти. Я любив його, бо воно гріло кров, усьому непевному надавало відтінку таємничої пригоди. Надворі Ленц із Біндінгом співали пісню про Аргонський ліс, а біля мене Кестер розмовляв із незнайомою дівчиною. Вона говорила тихо й повільно низьким, трохи хрипким голосом, що дивно хвилював мене. Я випив чарку.

Знадвору вернулися Ленц і Біндінг. На свіжому повітрі вони трохи протверезилися. Ми почали збиратися додому. Я допоміг дівчині одягти пальто. Вона стояла зовсім близько від мене, плавно випроставши плечі й відхиливши назад голову. Рот у неї був трохи розтулений, і вона всміхалась не до когось у кімнаті, а наче до стелі. Я на мить опустил пальто. І де в біса були весь час мої очі? Спав я, чи що? Раптом я зрозумів, чому Ленц був такий захоплений...

Дівчина обернулася й запитливо глянула на мене. Я хутко підняв пальто й подивився на Біндінга: він стояв біля столу, обличчя в нього було червоне, як буряк, очі оскліли.

– Ви думаєте, що він зможе вести машину? – спитав я.

– Думаю, що зможе...

Я й далі дивився на неї.

– Якщо ви не дуже впевнені в цьому, то вас може відвезти хтось із нас.

Вона дістала пудреницю й відкрила її.

– Не треба, – сказала вона. – Він набагато краще веде машину, коли вип'є.

– Краще, але, мабуть, не так обережно, – заперечив я.

Вона глянула на мене з-за свого дзеркальця.

– Будемо сподіватися, що все обійдеться, – сказав я.

Мої побоювання були перебільшені, бо Біндінг досить добре тримався на ногах. Але мені хотілося щось зробити, щоб вона не просто пішла, наче її й не було.

– А можна вам завтра подзвонити, дізнатися, чи все обійшлося? – спитав я.

Вона відповіла не відразу.

– Адже ми через свою пиятику до певної міри відповідаємо за все, – повів я далі. – Особливо я зі своїм ромом до дня народження...

Вона засміялася:

– Ну, добре, як вам так хочеться. Захід – 2796.

Надворі я зараз же записав собі номер. Ми подивились, як Біндінг від'їхав, і випили ще по чарці. Потім пустили «Карла» так, що він аж заревів. Він мчав крізь легенький березневий туман, ми дихали швидко, осяйне місто пливло нам назустріч, коливаючись в імлі, з якої виринув, неначе яскраво освітлений корабель, бар Фредді. Ми поставили «Карла» на якір. Коньяк лився золотавим струменем, джин виблискував аквамарином, а ром був – як саме життя. Ми твердо сиділи на табуретках коло прилавка, навколо хлюпотіла музика, ріка буття була світла й могутня, вона вливала силу в наші груди, і ми забували безнадію своїх убогих мебльованих кімнат, де ніхто не чекав на нас, розпач боротьби за існування. Прилавок бару був капітанським містком на кораблі життя, і ми крізь бурю пливли в майбутнє.

## II

Другого дня була неділя. Я спав довго й прокинувся, аж як сонце почало світити на мое ліжко. Я хутко схопився і повідчиняв вікна. Надворі було ясно й трохи холоднувато. Я поставив спиртівку на лаву й заходився шукати коробку з кавою. Моя господиня, пані Залевська, дозволила мені варити каву в кімнаті. Її кава була надто рідка. Особливо погана вона була на похмілля.

Я мешкав уже два роки в пансіоні Залевської. Район цей мені подобався, у ньому завжди щось відбувалося, бо тут недалеко одне від одного розташувалися будинок профспілок, кав'ярня «Інтернаціональ» і зал засідань Армії спасіння. До того ж перед нашим будинком було старе кладовище, на

якому давно вже нікого не ховали. Воно заросло деревами, як парк, і коли вночі було тихо, здавалося, ніби живеш десь на селі. Але тиша наставала пізно, бо поруч із кладовищем було містечко розваг із каруселлю, гойдалками тощо.

Для пані Залевської цвинтар був надійним джерелом прибутку. Посилаючись на чисте повітря і гарний краєвид, вона брала більшу плату. А коли мешканці висловлювали якісь претензії, завжди казала:

– Але ж, панове, ви тільки подумайте, яка чудова місцевість!

Одягався я дуже повільно. Хотів відчутти, що сьогодні неділя. Потім умився, походив по кімнаті, почитав газету, зварив каву, постояв коло вікна й подивився, як поливали вулицю, послунав, як у високих деревах на цвинтарі щебетали пташки – вони, мов маленькі срібні сопілочки Господа Бога, підспівували тихому, приємному гудінню катеринок у містечку розваг, – довго перебирав свої кілька сорочок та шкарпеток, ніби їх було хтозна-скільки, потім, насвистуючи, спорожнив кишені. Там були дрібні монети, ніж, ключ, сигарети й раптом – учорашня записка з ім'ям та номером телефону дівчини. Патриція Гольман. Яке незвичайне ім'я: Патриція. Я поклав записку на стіл. Невже це справді було тільки вчора? А наче відійшло в далеке минуле, майже забуте в перлисто-сірому чаду алкоголю. Коли п'єш, то надто швидко сходишся з людьми, але між вечором і ранком така відстань, наче минули цілі роки.

Я ткнув записку під купу книжок. Подзвонити? Може, варто, а може, й ні. Удень таке завше постає в іншому світлі, ніж увечері. Зрештою я тепер маю спокій і цілком задоволений цим. Останні роки було забагато всякого хвилювання. З мене досить. Тільки нічого не бери до серця, як каже Кестер. Бо візьмеш – і вхопишся, захочеш утримати. А втримати не можна нічого...

Тієї миті в сусідній кімнаті, як завжди в неділю, почалася вранішня сварка. Я саме шукав капелюха, якого, мабуть, десь забув учора, і хвилину прислухався до неї. То знову воювало подружжя Гассе, що вже п'ять років мешкало тут у маленькій кімнаті. Вони обоє були непогані люди. Якби вони мали трикімнатну квартиру та кухню, де б володарювала жінка, та ще дитину, то, мабуть, усе було б гаразд. Але на квартиру треба було грошей, а хто може дозволити собі завести дитину в такі непевні часи! Тому вони ниділи в тісній кімнатці, жінка стала істеричкою, а чоловік увесь час боявся, що втратить свою дрібну посаду. Тоді йому буде край. Він мав сорок п'ять років. Якби він лишився без роботи, його б уже ніхто не взяв. То була б непоправна біда. Раніше люди сходили на пси поступово, й завше була ще якась можливість видряпатись, а тепер за кожним звільненням зяяла прірва довічного безробіття.

Я хотів потихеньку втекти, але в двері вже постукали, до кімнати, спотикаючись, увійшов Гассе й повалився на стілець.

– Не можу більше терпіти...

Він, власне, був лагідною людиною. Скромний, сумлінний службовець із трохи обвислими плечима й маленькими вусиками. Але саме таким тепер було

найтяжче. Їм, мабуть, завше найтяжче. Скромність і сумлінність винагороджується лише в романах. А в житті їх використовують і відкидають геть.

Гассе підняв руки.

– Ви тільки подумайте: в нашій конторі знову двох звільнили. Тепер на черзі я, от побачите, що я!

У такому страху він жив весь час, від одного першого числа до другого. Я налив йому чарку горілки. Він тремтів усім тілом. Видно було, що йому от-от буде край. Ще якась крапля – і він зломиться.

– Та ще вічно ці докори... – прошепотів він.

Мабуть, дружина дорікала йому за своє злиденне життя. Їй було сорок два роки, вона була трохи крихкотіла та зблякла, але, безперечно, не така висотана, як її чоловік. Вона панічно боялася, що вже не встигне пожити.

Втручатися в їхнє життя не було ніякого сенсу.

– Слухайте-но, Гассе, – сказав я, – сидіть собі в мене, скільки схочете. А мені треба йти. Коньяк у шафі, якщо він вам більше до вподоби. Ось ром. Ось газети. А ввечері підіть кудись із дружиною. У кіно абощо. Це вам коштуватиме не дорожче, ніж дві години в кав'ярні, зате вражень буде більше. У наш час головне – ні над чим не задумуватись. – Я поплескав його по плечу, хоч сумління в мене було не зовсім чисте. А втім, кіно – завжди добра штука. Там кожен може мріяти про що хоче.

Двері поруч були відчинені. Дружина Гассе хлипала так, що було чути аж у коридор. Я пішов далі. Наступні двері були прочинені. У цій кімнаті підслухували. З неї війнуло запахом парфумів. Там мешкала Ерна Беніг, чиясь приватна секретарка. Як на свій заробіток, вона одягалась надто елегантно, але її шеф один раз на тиждень диктував їй аж до ранку. Тоді другого дня вона бувала в дуже кепському настрої. Зате щовечора ходила на танці. Казала, що коли вже не зможе танцювати, то й не захоче жити. Вона мала двох приятелів. Один любив її і приносив їй квіти. Другого любила вона й давала йому гроші.

Поруч із нею жив ротмістр граф Орлов – російський емігрант, кельнер, кіностатист, платний ресторанний танцюрист із посивілими скронями, чудовий гравець на гітарі. Він щодня молився Казанській Божій Матері, випрохуючи в неї посаду метрдотеля в готелі середньої руки. А коли впивався, то починав плакати. Ще одні двері. Пані Бендер, медсестра в будинку для немовлят. П'ятдесят років. Чоловік загинув на війні. Двоє дітей померли 1918 року від недоїдання. Вона мала рябу кішку. Більше нічого.

Поруч із нею жив Мюллер, рахівник на пенсії. Секретар якогось товариства філателістів. Ходяча колекція поштових марок, і більше нічого. Щаслива людина.

В останні двері я постукав.

– Ну як, Джорджі, – спитав я, – і досі нема нічого?

Джорджі Блок похитав головою. Він був студентом четвертого семестру. Щоб провчитися чотири семестри, два роки працював у шахті. Заощаджені гроші майже всі вже витратив, лишилося ще на якихось два місяці. Повернутися на шахту він не міг, – тепер було повно безробітних шахтарів. Він усіляко намагався дістати якусь роботу. Щось із тижднів працював наліплювачем етикеток на маргариновій фабриці, але фабрика збанкрутувала. Невдовзі по тому влаштувався розносити газети й уже був полегшено зітхнув, та через три дні на світанку його затримали двоє невідомих у кашкетах, забрали газети, порвали їх і попередили, щоб він більше не попадався їм на очі в ролі газетяра, бо в них, мовляв, і своїх безробітних вистачає. Проте другого ранку він вийшов знов, хоч і мусив оплатити подерті газети. Якийсь велосипедист збив його з ніг, газети попадали в грязюку. Це коштувало йому дві марки. Він вийшов утретє і повернувся в подертому костюмі, з синцями на обличчі. Тоді він здався. І ось тепер сидів у своїй кімнаті і з відчаю зубрив, як навіжений, ніби це ще мало якийсь сенс. Їв він раз на добу. А було ж однаково, чи він закінчить своє навчання, чи ні – навіть після іспитів йому б довелося чекати на посаду щонайменше років десять. Я поклав йому пачку сигарет.

– Кинь цю дурну роботу, Джорджі! Я теж колись кинув її. Якщо буде треба, то ти завжди зможеш розпочати все наново.

Він похитав головою.

– Я помітив ще тоді, після шахти: все забувається, якщо не товчеш його щодня. Удруге в мене вже нічого не вийде.

Блідє обличчя, відстовбурчені вуха, короткозорі очі, хирлява постать із запаленими грудьми... Горе, та й годі...

– Ну, бажаю успіху, Джорджі...

У нього теж уже не було батьків.

Кухня. Опудало з голови дикого кабана – пам'ять по небіжчикові панові Залєвському. Телефон. Сутінок. Запах газу й несвіжого жиру. Двері в коридор з багатьма візитними картками навколо дзвінка. Тут і моя: «Роберт Локамп, студ. філ., два довгих». Картка була пожовкла й брудна. «Студ. філ.»! Теж мені студент! Але я написав їх хтозна-коли. Я спустився сходами вниз і пішов до кав'ярні «Інтернаціональ».

«Інтернаціональ» – великий, темний, наскрізь прокурений, довгий, як кишка, зал з кількома бічними кімнатами. Спереду, коло прилавка, – піаніно. Воно було розладнане, кілька струн лопнуло, клавіші зі слонової кістки теж були не всі, але я любив цю добру, хоч і заїжджену музичну шкапу. Вона мені цілий рік була за товариша, коли я працював у кав'ярні за тапера.

У бічних кімнатах збиралися торговці худобою, а часом власники атракціонів із площі розваг. Неподалік від входу сиділи повіі.

У кав'ярні не було нікого, тільки плоскостопий кельнер Алоїс стояв за прилавком.

– Як завжди? – спитав він.

Я кивнув. Він приніс мені чарку портвейну, наполовину з ромом. Я сів до столу й бездумно втупився очима поперед себе. З вікна падала навскіс сива від пороку смуга сонячного проміння й осявала пляшки на полицях. Черрі-бренді жевріло, як рубін.

Алоїс обполіскував посуд. Господарська кішка сиділа на піаніно й муркотіла. Я неквапливо викурив сигарету. Мене хилило на сон. Дивний голос був у тієї дівчини вчора. Низький, грубуватий, майже хрипкий, і все-таки лагідний.

– Дай-но мені кілька журналів, Алоїсе, – попросив я.

Рипнули двері, і зайшла Роза, повія, що промишляла на цвинтарі, на прізвисько Залізна Кобила. Прозвали її так за витривалість. Вона замовила чашку шоколаду. Таку розкіш вона дозволяла собі щонеділі вранці, а потім їхала до Бургдорфа одвідати свою малу.

– Привіт, Роберте!

– Привіт, Розо! А як там твоя мала?

– Ось поїду й побачу. Везу їй дещо.

Вона витягла з пакунка червонощоку ляльку й натиснула їй на живіт.

«Ма-ма!» – пропищала лялька.

Роза саяла усмішкою.

– Чудово, – сказав я.

– Ось поглянь. – Вона перехилила ляльку назад. Очі клацнули й заплющилися.

– Неймовірно, Розо.

Задоволена, вона сховала ляльку назад у пакунок.

– Ти розумієшся на таких речах, Роберте. З тебе вийде непоганий чоловік.

– Хтозна, – невпевнено сказав я.

Роза дуже любила свою малу. Місяців три тому, коли вона ще не вміла ходити, Роза тримала її при собі, у своїй кімнаті. Незважаючи на свій фак, вона все ж таки влаштовувалась, бо поруч була якась комірчина. Коли вона ввечері приходила з клієнтом, то, вигадавши якусь причину, залишала його на якусь хвилю перед дверима, а сама забігала до кімнати, завозила коляску з дитиною до комірчини, замикала двері і аж тоді вже впускала гостя. Але в грудні малій доводилося надто часто мандрувати з теплої

кімнати до неопалюваної комірчини. Вона застудилась і часто плакала, коли хтось приходив. Роза змушена була розлучитися з нею, хоч як це їй було тяжко. Вона віддала її в дорогий дитячий притулок. Там Розу вважали за чесну вдову. Інакше її дитину не прийняли б.

Роза підвелася.

– То ти прийдеш у п'ятницю?

Я кивнув. Вона глянула на мене.

– Ти ж знаєш, що сталося?

– Звичайно.

Я не мав ніякого уявлення про те, що сталося, але й не мав ніякого бажання розпитувати. Я звик до цього за той рік, що працював тут тапером. Так було найзручніше. Як і бути з усіма дівчатами на «ти». Інакше не випадало.

– Бувай, Роберте.

– Бувай, Розо.

Я ще трохи посидів. Але того дрімотного спокою, яким я щонеділі втішався в «Інтернаціоналі», сьогодні я не відчув. Тому я випив ще чарку рому, погладив кішку й пішов.

Цілий день я вештався по місту. Я й сам добре не знав, до чого б удатися, і ніде надовго не затримувався. Надвечір пішов до нашої майстерні. Кестер був там, працював біля «кадилака». Ми його нещодавно купили за безцінь як старий мотлох, відремонтували як слід, і Кестер саме наводив на нього останній лоск. Ми сподівалися добре заробити на ньому, хоч я й не дуже вірив, що наші сподівання справдяться. У тяжкі часи всі воліли купити невелику машину, а не такий автобус.

– Сидіти нам із ним у дівках, Отто, – мовив я.

Але Кестер не втрачав надії.

– Сидять тепер з машинами середнього класу, Роббі, – сказав він. – Купці є на дешеві й на дуже дорогі. Бо є ще люди, що мають гроші. Або принаймні удають, що мають.

– Де Готфрід? – спитав я.

– На якихось політичних зборах...

– Здурів, чи що? Навіщо вони йому?

Кестер засміявся:

– Він і сам не знає. Мабуть, відчув весну. А навесні його завжди тягне до чогось нового.

- Може, й так, - сказав я. - Давай я тобі допоможу.

Не дуже хапаючись, ми прововтузилися коло машини, аж поки стемніло.

- Ну, годі, - сказав Кестер.

Ми вмилися.

- Знаеш, що тут у мене? - спитав він, поплескуючи по гаманцеві.

- А що?

- Квитки на сьогоднішній матч із боксу. Два. Ходімо?

Я завагався. Отто здивовано глянув на мене.

- Стіллінг проти Уоркера, - сказав він. - Бій буде цікавий.

- Візьми з собою Готфріда, - запропонував я йому й сам собі здався смішним, що відмовляюся йти з ним. Але мені справді не хотілося йти, хтозна й чому.

- Щось запланував на вечір? - спитав Кестер.

- Ні.

Він глянув на мене.

- Піду додому, - сказав я. - Писатиму листи й таке інше. Треба ж колись...

- Може, ти захворів? - занепокоєно спитав він.

- Та ні! Може, я теж відчув весну...

- Ну, гаразд. Як хочеш.

Я поплентався додому. Та коли опинився у себе в кімнаті, на мене знов налягла нудьга. Я блукав із кутка в кутку, не розуміючи, чому мені захотілося додому. Нарешті пішов до Джорджі й у коридорі здибав пані Залевську.

- Отакої! - витріщилась вона на мене. - Ви тут?

- Мені важко було б це заперечити, - відповів я трохи роздратовано.

Вона похитала головою в сивих кучерях.

- Не гуляєте? Чудасія, та й годі!

У Джорджі я пробув недовго - за якісь чверть години вже повернувся до себе. Подумав, чи не хочеться мені чогось випити. Ні, не хочеться. Тоді сів до вікна й почав дивитися на вулицю. Над цвинтарем кажановими крильми нависли сутінки. За будинком профспілок небо було зеленкувате, як недостигле яблуко. Уздовж вулиці вже світилися ліхтарі, але ще було не

зовсім темно, і здавалося, ніби їм холодно. Я пошукав під книжками записку з номером телефону. Зрештою, чого б і не подзвонити? Я ж навіть ніби пообіцяв, що подзвоню. А втім, її, може, й немає вдома.

Я пішов на майданчик, де стояв телефон, підняв слухавку та сказав номер. Чекаючи на відповідь, я відчув, ніби з чорного отвору слухавки лагідною хвилею напливає легке нетерпіння. Дівчина була вдома. Коли її низький, хрипкуватий голос раптом примарно залунав у передпокої пані Залевської між головами диких кабанів, серед запаху несвіжого жиру й брязкоту посуду, залунав тихо й повільно, ніби дівчина обдумувала кожне слово, невдоволення мое зникло. Я не тільки розпитав, як вона доїхала, але й домовився, що ми післязавтра зустрінемося. Аж тоді я поклав слухавку, і раптом усе здалося мені вже не таким нудним і безрадісним. «Геть здурів», – подумав я й похитав головою. Тоді взяв слухавку й подзвонив до Кестера.

– Квитки ще в тебе, Отто?

– Так.

– Добре. То я йду з тобою на бокс!

Після змагань ми ще трохи походили нічним містом. На вулицях було ясно й безлюдно. Сяяли вивіски. У вітринах хтось-навіщо горіло світло. В одній стояли голі манекени з розмальованими обличчями, ніби якісь розбещені привиди. У другій виблискували коштовності. Далі йшов універмаг, освітлений, наче кафедральний собор. Вітрини його пінилися різнобарвними, яскравими шовками. Перед кінотеатром стояли бліді, зголоднілі люди. Поряд із ними виблискувала вітрина продуктового магазину. У ній, мов башти, височіли консервні бляшанки, лежали загорнуті у вату ніжні яблука кальвіль, на шнурку погойдувалась, як білизна на вітрі, ціла низка ситих гусей, між твердими сухими ковбасами лежали рум'яні круглі буханці, й жовтувато, й рожево мерехтіли скибки лосося та печінкового паштету.

Ми сіли на лаву неподалік скверу. Похолодало. Місяць, ніби дугова лампа, висів над будинками. Було вже далеко за північ. На брукові поблизу робітники поставили намет і лагодили трамвайні рейки. Сичали зварювальні апарати, на темні постаті, що схилялися над рейками, падали снопи іскор. Казани з асфальтовою смолою чаділи коло них, як польові кухні.

Ми сиділи, думаючи кожен про своє.

– Дивно відчуваєш себе в неділю, га, Отто?

Кестер кивнув.

– Навіть радієш, коли вона вже минає.

Кестер знизав плечима.

– Так звикаєш крутитися, наче в колесі, що, коли випадає вільна хвилина, ти відчуваєшся, наче не в своїй тарілці.

Я підняв комір пальта.

– А що нам, власне, заважає жити, Отто?

Він глянув на мене й усміхнувся.

– Було таке, що заважало, Роббі.

– Це правда, – погодився я. – А все-таки...

З-під автогену бризнуло над асфальтом яскраве зелене проміння. Освітлений зсередини намет робітників здавався темним затишним житлом.

– Як ти гадаєш, «кадилак» до вівторка буде готовий? – запитав я.

– Може, й буде, – відповів Кестер. – А тобі навіщо?

– Та просто так...

Ми встали й пішли додому.

– Сьогодні мені якось не по собі, Отто, – сказав я.

– З кожним буває. На добраніч, Роббі.

– На добраніч, Отто.

Я ще трохи посидів у себе в кімнаті. Вона раптом перестала мені подобатись. Потворна люстра, занадто яскраве світло, потерті крісла, безнадійно буденний лінолеум, а ще цей умивальник, це ліжко й над ним ота картина із зображенням битви під Ватерлоо... «Ні, сюди не приведеш порядної людини, – подумав я собі. – А жінку й поготів. Хіба що повію з "Інтернаціоналю"».

### III

У вівторок уранці ми сиділи на подвір'ї перед своєю майстернею і снідали. «Кадилак» був готовий. Ленц тримав у руках аркуш паперу й переможно дивився на нас. Він завідував у нас рекламою і тільки-но прочитав мені й Кестерові складене ним оголошення про продаж машини. Воно починалося словами «Відпустка на південному узбережжі в розкішному екіпажі» і було чимось середнім між віршем та гімном.

Ми з Кестером трохи помовчали. Треба було оговтатись після цієї зливи нестримної фантазії. Ленц уважав, що приголомшив нас.

– Тут тобі й поезія, і розмах, хіба ні? – гордо запитав він. – У нашу ділову добу треба бути романтиком, у цьому весь фокус. Протилежності приваблюють.

– Та не тоді, коли йдеться про гроші, – заперечив я.

– Автомобілі купують не для того, щоб укласти в щось гроші, хлопче, – не погодився зі мною Готфрід. – Їх купують, щоб витратити гроші, а тут уже починається романтика, принаймні для ділової людини. А для більшості людей вона навіть на тому й кінчається. Як ти думаєш, Отто?

– Бачиш... – обережно почав Кестер.

– Та що тут довго балакати, – перебив я його. – Так рекламують курорт або якийсь косметичний крем, але не автомашину.

Ленц хотів щось заперечити...

– Стривай, – повів я далі. – Ти вважаєш, Готфріде, що ми упереджені. То давай спитаємо Юпа. Це ж бо голос народу!

П'ятнадцятирічний Юп був нашим єдиним службовцем, щось на зразок учня. Він обслуговував бензоколонку, приносив нам сніданок, а ввечері складав на місце інструмент. Він був невеличкий на зріст, обсипаний ластовинням і мав величезні відстовбурчені вуха. Я таких більше ні в кого не бачив. Кестер казав, що якщо Юп упав з літака, то нічого з ним би не сталося, бо він на своїх вухах спокійнісінько приземлився б.

Ми покликали хлопця, і Ленц прочитав йому оголошення.

– Зацікавився б ти такою автомашиною, Юпе? – спитав Кестер.

– Автомашиною? – перепитав Юп.

Я засміявся.

– Ну, звісно, автомашиною. Чи, може, ти думаєш, що йдеться про коника-стрибунця? – пробурчав Готфрід.

– А та автомашина має швидкий хід, керований з кабіни кулачковий вал та гідравлічні гальма? – незворушно спитав Юп.

– Та це ж наш «кадилак», бовдуре! – гримнув на нього Ленц.

– Не може бути, – заперечив хлопець, вишкіряючись до вух.

– Чув, Готфріде! – сказав Кестер. – Оце і є романтика сьогоднішнього дня.

– Чухрай до своєї колонки, Юпе, клятий сину двадцятого сторіччя!

Ленц із досадою подався до нашої халабуди, додати в оголошення більше технічних даних, зберігши, проте, його поетичний стиль.

Кількома хвилинами пізніше до нас несподівано прийшов старший інспектор Барзіг. Ми зустріли його як тільки могли шанобливо. Він був інженером-експертом страхової автомобільної компанії «Фенікс», поважна персона, від якої залежали замовлення на ремонт машин. Стосунки в нас із ним були найкращі. Як інженер-експерт він був справжній диявол, нікому не давав спуску, але через своє захоплення метеликами – м'який, як віск... Він мав багатющу колекцію, і ми подарували йому якось великого нічного метелика,

що залетів до нас у майстерню. Барзіг аж зблід і споважнів, коли ми дали йому ту дивовижу. То була так звана мертва голова – вельми рідкісний метелик, якого саме бракувало в його колекції. Він ніколи не забував цього епізоду й відтоді добував нам замовлення на ремонт, де тільки було можна. А ми ловили для нього кожен комаху, яка траплялася нам під руку.

– Чарочку вермуту, пане Барзіг? – запитав Ленц, до якого знов повернувся добрий гумор.

– До вечора я ніякого алкоголю не п’ю – це мое тверде правило, – відповів Барзіг.

– Правила інколи треба порушувати, бо яка тоді з них радість, – заперечив Готфрід і налив вина. – Випиймо за майбутнє бражника бузкового, павиноного ока й перламутрівки.

Барзіг якусь мить вагався.

– Ви так умієте підійти до мене, що ніяк відмовитись, – сказав він і взяв чарку. – Але тоді давайте вип’ємо й за волове око! – Він зніяковіло усміхнувся, ніби сказав щось двозначне про жінок. – Я, бачте, відкрив новий тип... Зі щетинистими вусиками.

– Ого! – сказав Ленц. – Честь вам і слава! Отже, ви один із першовідкривачів у цій галузі, і ваше ім’я буде вписане в аннали природничих наук!

Ми випили ще по чарці за щетинисті вусики. Барзіг витер губи.

– А я до вас із гарною новиною: можете забрати «форд». Дирекція погодила доручити ремонт вам.

– Чудово! – сказав Кестер. – Нам ця робота дуже до речі. А як із нашим кошторисом?

– Його схвалено.

– Без відрахунків?

Барзіг примружив одне око.

– Спершу пани опиралися, та врешті-решт...

– Повну чарку за страхову компанію «Фенікс»! – сказав Ленц і налив усім знову.

Барзіг підвівся та став прощатися.

– А жінка, що сиділа у «форді», – сказав він, виходячи, – таки померла кілька днів тому. А мала тільки порізи. Мабуть, забагато крові втратила.

– А скільки їй було років? – запитав Кестер.

– Тридцять чотири, – відповів Барзіг. – Вагітність на четвертому місяці. Застрахована на двадцять тисяч марок.

Ми відразу ж поїхали, щоб забрати машину в її власника – якогось пекаря. Він уночі іхав напідпитку та з розгону ввігнався в мур. Дружина його дістала поранення, а його хоч би тобі дряпнуло.

Він прийшов у гараж, коли ми взяли вже машину на буксир, постояв трохи й мовчки дивився на нас: похнюплений, із зсугнутою спиною, короткоший, наче трохи похилившись уперед. Обличчя в нього було, як у всіх пекарів, нездорового, сірувато-білого кольору, і в сутінку він нагадав мені великого кволого хробака. Він повагом підійшов до нас.

– Коли машина буде готова? – спитав він.

– Тижнів за три, – пообіцяв Кестер.

Він показав на відкидний верх машини.

– За це теж треба буде платити?

– Нащо? – здивувався Кестер. – Адже він цілісінький.

Пекар роздратовано пересмикнув плечима.

– Бачу. Але ж ви дістали замовлення досить значне і під час ремонту могли б викроїти із загальної суми й на новий верх. Сподіваюся, ми зрозуміємо один одного.

– Ні, не зрозуміємо, – сказав Кестер.

Він дуже добре зрозумів пекаря – той хотів задурно дістати новий верх. У страховку він не входив, отож йому хотілося долучити верх до вартості ремонту. Ми стали сперечатися з ним. Тоді пекар сказав, що анулює замовлення і зажадає укласти новий кошторис із згідливішою майстернею. Нарешті Кестер поступився. Він ніколи не зробив би цього, якби ми мали іншу роботу.

– Ну от, давно б так, – сказав пекар, криво посміхаючись. – Я зайду ближчими днями, підберемо матеріал. Мабуть, візьму беж. Світлого відтінку.

Ми поїхали. Дорогою Ленц показав нам на сидінні «форда» великі чорні плями.

– Кров його померлої дружини. А він видурих собі новий верх. Беж. Світлого відтінку. Такий не пропаде. Я не здивуюсь, коли він ще й страховку витисне за двох небіжчиків. Адже дружина була вагітна.

Кестер знизав плечима.

– Він, мабуть, гадає, дружина – то одне, а гроші – зовсім інше.

– Може, й так, – сказав Ленц. – Певно, є люди, для яких страховка – то ніби розрада в нещасті. А в нас через нього п'ятдесят марок як корова язиком злизала...

Після обіду я, вигадавши якийсь привід, пішов додому. Я домовився про побачення з Патрицією Гольман на п'яту годину, але в майстерні я про це нікому нічого не сказав. Не тому, що хотів щось приховати, ні, просто мені раптом здалося, що ця зустріч не відбудеться.

Зустріч вона призначила у якійсь кав'ярні. Я там ніколи не був, проте знав, що це невеличкий вишуканий ресторанчик. Я спокійно поїхав туди, не підозрюючи нічого прикрого. Проте, переступивши поріг, я аж відсахнувся з переляку. У залі стояв гамір жіночих голосів. Я потрапив до звичайної дамської кондитерської.

Мені якось пощастило захопити столик, що тільки-но звільнився. Зніяковіло озираячись, я помітив, що в кав'ярні, крім мене, було ще тільки двоє чоловіків, та вони мені не сподобалися.

– Вам кави, чаю чи шоколаду? – запитав офіціант і, махнувши серветкою, змів крихти тістечок просто мені на костюм.

– Подвійний коньяк, – відповів я.

Він приніс коньяк. Але zarazом привів гурт любителів тістечок, на чолі з деbeleю літньою жінкою в капелюшку зі страусовим пір'ям, що шукали собі місця.

– Ось чотири місця, прошу! – сказав офіціант, показуючи на мій стіл.

– Стривайте, – заперечив я, – стіл зайнятий. Я чекаю ще когось...

– Так не можна, пане! – сказав офіціант. – У цю годину в нас не дозволяють займати наперед місця.

Я глянув на нього. Потім – на деbeleю жінку, що підійшла до самого столу та вхопилася за спинку стільця. Придивившись до її обличчя, я зрозумів, що опиратися не варто. Цю особу й гарматами не відженеш від столу, який вона вирішила захопити.

– Може б, ви принесли мені принаймні ще один коньяк? – гримнув я на офіціанта.

– Зараз принесу, пане... Знову подвійний?

– Так.

– Будь ласка, – він уклонився. – Цей стіл – на шістьох, пане, – сказав він, ніби перепрошуючи.

– Ну, гаразд. Принесіть краще коньяк!

Дебела жінка належала, мабуть, до товариства непитущих – вона так вирячилась на мою чарку, наче це була протухла рибина. Щоб допекти їй, я замовив собі ще один коньяк, а тоді й собі витріщився на даму. Уся ця пригода видалася мені раптом кумедною. Чого я припхався сюди? І чого мені треба від тієї дівчини, на яку я чекаю? Я навіть не був певен, чи впізнаю її серед оцього гармидеру. Спересердя я одним духом перехилив чарку.

– Привіт! – сказав хтось позад мене.

Я підхопився з місця. Вона стояла й посміхалася.

– А ви, виявляється, не марнуєте часу!

Я поставив чарку, яку все ще тримав у руці, на стіл. Я розгубився. Дівчина була зовсім інша, ніж я її запам'ятав. Серед оцієї юрми дебелих жінок, що поглинали тістечка, вона здавалася юною, стрункою амазонкою, холодною, сяючою, впевненою у собі й неприступною. «Нічого в нас із нею не вийде», – подумав я і сказав:

– Звідки це ви з'явилися, наче привид? Я ж увесь час не спускав очей з дверей.

Вона показала кудись праворуч.

– Там є ще одні. Але ж я запізнилась. Ви вже давно тут?

– Та ні. Не більше як дві-три хвилини. Я теж тільки-но прийшов.

Товариство за моїм столом замовкло. Я відчував у себе на потилиці осудливі погляди чотирьох статечних матрон.

– Ми зостанемося тут? – спитав я.

Дівчина кинула швидкий погляд на столик, озирнулася і сказала усміхаючись:

– Боюсь, що кав'ярні всі однаковісінькі...

Я похитав головою.

– Краще, коли в них менше людей. А в цій бісовій тисняві людину охоплює комплекс неповноцінності. Приємніше було б посидіти в якомусь барі.

– У барі? Хіба є такі бари, що відкриті вдень?

– Я знаю один такий, – сказав я. – Там, правда, дуже тихо. Якщо ви не проти...

– Інколи – не проти...

Я плянув на неї, не відразу збагнувши, що саме вона хотіла сказати. Узагалі я не проти іронії, коли, звісно, йдеться не про мене. Але тепер сумління мое чомусь було нечисте.

– Ну, то ходімо! – мовила вона.

Я підкликав офіціанта.

– Три подвійних коньяки! – гукнув він таким голосом, ніби виставляв рахунок замогильному клієнтові. – Три марки тридцять пфенігів.

Дівчина обернулася.

– Три подвійні за три хвилини? Ну й темпи у вас!

– Тут два вчорашні...

– От брехун, – просичала мені навздогін дебела жінка. Вона надто довго мовчала.

Я повернувся до столу й уклонився.

– Щасливого вам Різдва, люб'язні пані! – І швидко пішов геть.

– Ви посварилися? – спитала мене дівчина на вулиці.

– Та ні... Але я справляю погане враження на добропорядних господиень.

– Я теж, – відповіла вона.

Я подивився на неї. Вона здавалася мені істотою з іншого світу. Я ніяк не міг собі уявити, хто вона така та як живе.

У барі я відчув себе впевненіше. Коли ми ввійшли, бармен Фред стояв саме за прилавком і до блиску протирав чарки для коньяку. Він привітався зі мною так, немов бачив мене вперше й ніби це не йому довелося два дні тому вести мене додому. Він мав добру школу й чималий життєвий досвід.

У залі було порожньо. Тільки коло одного столика сидів, як мало не щодня, Валентин Гаузер. Я знав його ще з війни – ми були в одній роті. Якось він, незважаючи на артобстріл, приніс мені на передову лист, бо думав, що то від моєї матері. Він знав, що я давно чекаю на цей лист: матері мали робити операцію. Але він помилився – то була звичайнісінька реклама на підшлемники з кропив'яної тканини. Коли він повертався, його поранило в ногу.

Невдовзі після закінчення війни Валентин дістав спадщину. Відтоді він її пропивав, запевняючи, що треба як слід святкувати таку щасливу подію, коли ти лишився живий на війні. Байдуже, що минуло вже чимало років, хоч скільки святкуй, усе замало, казав він. Валентин був один з тих, у кого війна найдужче закарбувалася в пам'яті. Ми, його товариші, багато чого вже позабували, а він пам'ятав кожний день і кожну годину.

Я зауважив, що він уже чимало випив, бо сидів у своєму кутку обважнілий і байдужий до всього. Я підняв руку.

– Салют, Валентине!

Він глянув на мене й кивнув:

– Салют, Роббі!

Ми з дівчиною сіли за столик у другому кутку. Підійшов бармен.

– Чого б ви хотіли випити? – спитав я у дівчини.

– Мабуть, мартіні, – відповіла вона. – Сухого мартіні.

– На це Фред мастак, – сказав я.

Фред усміхнувся.

– А мені – як завжди! – сказав я.

У напівтемному барі було прохолодно. Терпко пахло розлитим джином і коньяком, так ніби духом ялівцю і хліба. Під стелею висіла вирізьблена з дерева модель вітрильника. Стіна за прилавком була оббита міддю. У тьмяному світлі люстри мідь вигравала червоним полиском, наче в ній віддзеркалювався якийсь підземний вогонь. З усіх невеличких кованих бра світилися тільки два: одне біля Валентина, друге біля нас. На них були жовті пергаментні абажури, що були зроблені зі старих географічних карт, через що вони і здавалися вузькими світляними частинками світу.

Я був трохи збентежений і не знав, з чого почати розмову. Бо дівчини цієї я, власне, зовсім не знав, і що довше я на неї дивився, то чужішою вона мені здавалася. Давно вже я не сидів отак удвох із жінкою і тому розучився... Я більше звик до чоловічого товариства. Там, у кав'ярні, було надто гамірно, а тут – надто тихо. Через цю тишу кожне слово набувало такої ваги, що провадити невимушену розмову було важко. Мені вже начебто здавалося, що я хочу повернутися до тієї кав'ярні.

Фред приніс чарки. Ми випили. Ром був свіжий, міцний і мав присмак сонця. Він міг бути людині підпорою. Я випив чарку та відразу віддав її Фредові.

– Подобається вам тут? – спитав я.

Дівчина кивнула.

– Краще, ніж там, у кондитерській?

– Ненавиджу кондитерські, – відповіла вона.

– А чого ж тоді ми зустрілися саме там? – здивовано спитав я.

– Не знаю. – Вона скинула берет. – Просто мені нічого більше не спало на думку...

– Тим краще, що тепер вам тут до вподоби. Ми приходимо сюди часто. Вечорами ця халабуда стає для нас наче домівкою.

Вона усміхнулась.

- Це, мабуть, сумно?

- Ні, - відповів я. - Цілком по-сучасному.

Фред приніс мені другу чарку, а біля неї поклав на стіл зелену гаванську сигару.

- Від пана Гаузера.

Валентин зі свого кутка помахав мені рукою й підняв свою чарку.

- Тридцять перше липня сімнадцятого року, Роббі! - глухо сказав він.

Я кивнув йому й теж підняв чарку.

Йому завжди потрібно було пити до когось, я бачив уже, як він, вихиляючи ввечері чарку десь у сільській пивниці, звертався до місяця або до бузкового куща. Він тоді згадував якийсь день із окопного життя, коли йому доводилось дуже тяжко, і був вдячний за те, що він іще живий і може сидіти тут.

- Це мій друг, - сказав я дівчині. - Фронтний товариш. Він один, кого я знаю, хто з великого лиха зумів створити собі маленьке щастя. Він уже не знає, як йому скористатися зі свого життя, отож він просто тішиться, що ще живий.

Вона задумлено глянула на мене. Коса смуга світла впала їй на чоло й вуста.

- Я це добре розумію, - мовила вона.

Я подивився на неї.

- Не можете ви цього розуміти. Ви для цього надто молода.

Вона усміхнулася легенькою, що майнула лише в її очах, усмішкою, обличчя майже не змінилося, а тільки ледь проясніло, ніби освітлене зсередини.

- Надто молода, - проказала вона, - це не те слово. По-моєму, надто молодим бути неможливо. Тільки - надто старим.

Я помовчав хвилинку.

- Проти цього можна було б заперечити, - відповів я і кивнув Фредові, щоб він приніс мені ще чогось випити.

Дівчина поводитися так упевнено й невимушено, а я почував себе поруч із нею якимось бовдуром. Я залюбки повів би з нею легеньку, грайливу розмову, яка тепер була б саме до речі та яка зазвичай спадає на думку аж тоді, коли ти знову залишаєшся сам-один. Ленц був мастак на такі розмови, а в мене завжди виходило якось важко й незграбно. Готфрід слушно казав, що як співрозмовник я стою десь на рівні поштаря.

На щастя, Фред був хлопець тямущий. Замість носити вино наперстками, він приніс мені відразу повну склянку, щоб йому не доводилося бігати туди й сюди і щоб не так було помітно, скільки я п'ю. А мені треба було пити, бо я не скинув би цього тягара з душі.

– Може, вип'єте ще мартіні? – запитав я у дівчини.

– А що ви п'єте?

– Це ром...

Вона подивилась на мою склянку.

– Ви й того разу пили це саме.

– Так, – відповів я, – здебільшого я п'ю ром.

Вона похитала головою.

– Не уявляю, щоб він був смачний...

– Смачний? Я про це давно не думаю, – сказав я.

Вона глянула на мене.

– Нащо ж ви тоді його п'єте?

– Коли п'ють ром, то не думають про те, смачний він чи ні, – почав я, зрадивши, що знайшов тему, на яку можу говорити. – Це не просто напій, а скоріше друг. Друг, із яким легше жити на світі. Друг, що змінює світ. Тому його й п'ють... – Я відсунув склянку. – То замовити для вас іще один мартіні?

– Краще вже ром, – сказала вона. – Треба ж і мені його покуштувати...

– Гаразд, – відповів я, – але не цього. Цей на почин надто міцний. Принеси-но «Баккарді-коктейль»! – гукнув я Фредові.

Фред приніс чарки й поставив мисочку з солоним мигдалем та підсмаженими кавовими зернами.

– А мою пляшку постав коло мене, – сказав я.

Помалу все набувало певної форми і звучання. Зникла нерішучість, слова з'являлися самі собою, і я вже не дуже зважав на те, що говорив. Я пив собі й пив, відчуючи, як наринає на мене, підхоплює велика, лагідна хвиля, як ці порожні сутінки сповнюються образами, як понад байдужими, сірими проявами існування таємниче витає мовчазний натовп мрій. Стіни бару розступилися, і це вже був не бар, а якийсь куточок світу, затишний притулок, напівтемне укриття, навколо якого точилася одвічна бійка хаосу, в якому ми заховались, загадково навіяні одне одному присмерком часу. Знітившись, дівчина сиділа на своєму стільці, чужа й таємнича, наче

закинута сюди з потойбічного життя. Я чув свої слова, але мені здавалося, наче це вже не я, наче це говорить хтось інший, хтось, ким я хотів би бути. Слова були не ті, що треба, вони набували іншого змісту, втручаючись в інші, барвистіші сфери, несхожі на ті, де відбувалися дрібні події мого життя: я знав, що слова мої – неправда, що вони вже фантазія, брехня, та мені було байдуже – правда була безрадісна й сіра, і тільки почуття та ореол мрій були справжнім життям.

Мідна купеля бару мінилась вогнями. Час від часу Валентин підіймав свою чарку й мурмотів якусь дату. За вікнами приглушено хлюпотіла вулиця, сповнена крику хижих птахів – сигналів автомашин. Коли хтось розчиняв двері, з вулиці ніби хлюпав зойк – зойк старої баби – лайливої і заздрісної.

Було вже темно, коли я одвів Патрицію Гольман додому. Повертався я, не поспішаючи, нараз відчувши себе самотнім і спустошеним. Накрапав дрібний дощ. Я спинився перед вітриною і аж тепер відчув, що перебрав міру. Відчув цілком ясно, хоча й твердо стояв на ногах.

Мене враз наче жаром обсипало. Я розстебнув пальто та збив капелюх на потилицю. Стонадцять чортів! Знов мене занесло чортзна-куди! Чого тільки я їй не наплів? Я не зважувався навіть обмірковувати це докладніше. Де там – я вже й не пам'ятав, що саме говорив, і це було найгірше. Тепер, коли я сам-один стояв на холодній вулиці, де повз мене гуркотіли автобуси, все здавалося зовсім інакше, як у напівтемному барі. Я сам себе проклинав. Гарне враження справив я на дівчину – що їй казати! Вона ж усе помітила. Адже сама вона майже нічого не пила. А коли прощалися, якимось так дивно подивилася на мене...

Господи! Рвучко повернувшись, я зіткнувся з низеньким опасистим чоловіком.

– Що таке! – люто просичав я.

– Повилазило тобі, опудало солом'яне? – загавкав на мене товстун.

Я витріщився на нього.

– Людей не бачив, чи що? – дзював він далі.

Саме така зустріч була мені потрібна.

– Людей, безперечно, бачив, – сказав я, – але щоб прогулювалися пивні бочки, такого ні!

Товстунові не заціпило. Він спинився, надимаючись від гніву.

– А чи не пішов би ти до зоопарку! – скипів він. – Замріяним кенгуру нічого вештатися по вулиці.

Я зрозумів, що маю справу з лайливцем високої кваліфікації. Треба було, незважаючи на пригнічений настрій, відстояти свою честь.

– Чухрай далі, псих недоношений, – сказав я і, урочисто піднявши руку, благословив його.

Та він не склав зброї.

– Залий собі хоч бетону в голову, мавпо собакоголова! – гавкнув він.

На це я обізвав його клишоногою поторочкою. Він мене – какаду в клітці, я його – безробітним гробарем. На це він, уже трохи шанобливіше, обізвав мене раковою пухлиною на коров'ячій голові, а я його тоді, щоб нарешті поставити крапку, – ходячим кладовищем біфштексів. І враз його обличчя проясніло.

– Кладовище біфштексів – це здорово! – сказав він. – Такого я досі не чув. Занотую до свого репертуару! Бувайте, – він трохи підняв капелюх, і ми розійшлися, сповнені поваги один до одного.

Ця сутичка трохи збадьорила мене. Та почуття досади не минало. Навпаки: чим я тверезішав, тим воно сильнішало. Я здавався сам собі викрученим мокрим рушником. Але поступово мене брала досада вже не тільки на себе, а й на весь світ, навіть на дівчину. Бо ж напився я через неї. Я підняв комір пальта. Хай собі думає про мене, що хоче, мені байдуже, хай одразу знає, з ким має справу. Кат із ним – про мене, що сталося, те сталося. Зарадити вже нічим не можна. А може, так воно й ліпше...

Я повернувся в бар і тепер уже напився по-справжньому.

#### IV

Надворі стало тепло й вогко, кілька днів, не перестаючи, ішов дощ. Потім небо проясніло, почало припікати сонце, і коли в п'ятницю я прийшов уранці до майстерні, то побачив на подвір'ї Матильду Штос: вона стояла, спершись на мітлу, і обличчя в неї сяяло, як у розніженого бегемота.

– Погляньте-но, пане Локамп, на цю красу! Хіба ж не диво?!

Я вражений спинився: стара слива коло бензоколонки за одну ніч укрилася цвітом.

Цілу зиму стояла вона крива й гола, ми вішали на неї старі покришки, настромляли на сучки сушитися каністри з-під мастила, вона правила нам хіба що за зручну вішалку для будь-чого, починаючи від ганчірок і до капота; ще кілька днів тому на ній висіли, тріпочучи на вітрі, щойно випрані сині комбінезони, ще вчора на ній навряд чи можна було щось зауважити, – і раптом, за одну-однісіньку ніч, вона, наче в казці, перетворилася на рожево-білу ніжну хмаринку, хмаринку з ясного цвіту; так ніби на наше брудне подвір'я залетіла ненароком зграйка метеликів.

– А як пахне! – замріяно мовила Матильда й закотила очі під лоба. – Розкішно – точнісінько, як ваш ром...

Я не відчував ніякого запаху. Але одразу ж усе зрозумів.

- Пахне скоріше коньяком для клієнтів, - сказав я.

Матильда рішуче заперечила:

- Пане Локамп, ви, певне, застудилися! А може, у вас поліпи в носі. Тепер поліпи мало не в кожного. Але в старої Штосихи ніс, як у хорта, можете мені повірити, що пахне ромом, вистояним ромом...

- Ну гаразд, Матильдо...

Я налив їй чарку рому й пішов до бензоколонки. Юп уже був там. Перед ним у іржавій консервній бляшанці стояли зрізані з дерева розквітлі гілочки.

- Що це в тебе? - здивовано спитав я.

- Це для дам, - пояснив Юп. - Коли якась дама під'їжджає до бензоколонки заправитись, то дістає від мене ще й таку гілочку. Завдяки цьому я продав уже на дев'яносто літрів більше, ніж завжди. Це дерево варте золота, пане Локамп. Коли б у нас його не було, то варто було б поставити штучне.

- А ти справжній бізнесмен, хлопче!

Він усміхнувся. Сонячне проміння просочувалося крізь його вуха, і вони нагадували рубінові шибки в церковних вітражах.

- Мене вже двічі сфотографували, - повідомив Юп. - На фоні дерева.

- Отакої, ти ще станеш кінозіркою, - сказав я і пішов до оглядової ями, звідти, з-під «форда», саме вилазив Ленц.

- Роббі, - сказав він, - знаєш, що мені спало на думку? Нам треба було подбати про ту дівчину, що була з Біндінгом.

Я пильно подивився на нього.

- Тобто як?

- А отак, як я й сказав. Чого ти на мене витріщився?

- І не думав.

- Не думав, ти їх просто вирячив. Як же її звуть, ту дівчину? Пат, але як далі?

- Не знаю, - відповів я.

Він підвівся.

- Не знаєш? Ти ж записав її адресу. Я сам бачив.

- Загубив папірець.

– Загубив?! – Він учепився обома руками у свою жовту чуприну. – І це заради цього я тоді цілу годину відволікав від вас Біндінга? Загубив! А може, Отто запам'ятав адресу?

– Отто її теж не знає.

Ленц подивився на мене.

– Жалюгідний дилетант! Тим гірше! Хіба ж ти не бачив, що то була чудесна дівчина? Господи! – Ленц звів очі до неба. – Коли нарешті нам трапилося щось путне, то цей бовдур губить адресу!

– Як на мене, то не така вже вона й чарівна...

– Бо ти осел, – заперечив Ленц, – йолоп, який нічогісінько не тямить у тому, що вище рівня повій із кав'ярні «Інтернаціональ». Ех ти, тапер! Кажу тобі ще раз: це був щасливий випадок, просто щастя, ота дівчина! Ти ж про таке й поняття не маєш! Ти бачив її очі? Звісно, не бачив; ти ж тільки у свою чарку дивився!

– Прикуси язика! – урвав я його, бо тією чаркою він наче поціливі мене у свіжу рану.

– А руки, – вів Ленц далі, не звертаючи на мене уваги, – тонкі, довгі руки, як у мулатки. На цьому, можеш мені повірити, Готфрід розуміється! Боже милий! Нарешті трапилася дівчина, прекрасна, невимушена і, що найголовніше, вона вміє створити атмосферу... – Він осікся. – А ти взагалі знаєш, що таке атмосфера?

– Повітря, яке накачують у балон, – пояснив я похмуро.

– Авжеж, – сказав він співчутливо та презирливо водночас, – авжеж, повітря! Атмосфера, аура, ореол, тепло, таємничість – це те, що одухотворює і оживляє красу, але що тобі говорити... твоя атмосфера – це випари рому.

– Годі, а то дістанеш чимось по макітрі, – пробурчав я.

Але Готфрід не вгавав, а я його й пальцем не торкнув.

Він же й гадки не мав про те, що трапилось, не знав, що кожне його слово вражає мене просто в серце. А найбільше кожне слово про пиятику. Я вже був якось пережив це і заспокоївся, а він знову все розбурхав. Нахвалював дівчину, аж поки мені здалося, наче я й насправді втратив щось напрочуд прекрасне, втратив без вороття.

Усе ще роздратований, пішов я о шостій до кав'ярні «Інтернаціональ» – свого давнього притулку; Ленц іще раз нагадав мені про це. Зайшовши до залу, я, на свій подив, побачив, що там завізно. На прилавку стояли торти, тістечка, а плоскостопий Алоїс протупотів у бічну кімнату з тацею, заставленою посудом для кави. Я спинився. Кава, кавниками? То, певне, бенкетувало якесь товариство, а отже, хтось, упившись, уже лежить під столиком.

Але хазяїн роз'яснив мені в чім річ. Сьогодні в одній з бічних кімнат святкують прощання з Ліллі – Розиною подружкою. Я ляснув себе по лобі – як я міг забути! Адже мене сюди запрошено! Запрошено як єдиного чоловіка, Роза на цьому особливо наголосила, бо ж присутнього тут гомосексуаліста Кікі до уваги не брали. Я швиденько вийшов і повернувся з букетом квітів, ананасом, дитячим брязкальцем і плиткою шоколаду.

Роза зустріла мене усмішкою великосвітської дами. На ній була чорна, глибоко декольтована сукня. Вона була господинею столу. Її золоті зуби виблискували. Я запитав про здоров'я її малої і передав їй целулоїдне брязкальце й шоколад. Роза сяяла.

З ананасом і квітами я підійшов до Ліллі:

– Щиро вітаю і бажаю щастя!

– Він, як завжди, справжній джентльмен, – сказала Роза. – Ходи-но сюди, Роббі, сядь між мною і Ліллі.

Ліллі була найближчою Розиною подругою. Вона зробила блискучу кар'єру. Стала тим, що було недосяжною мрією кожної звичайної повії, – «дамою при готелі». «Дама при готелі» не шукає собі клієнтів на вулиці, вона живе в готелі і там-таки знайомиться з чоловіками. Мало хто з повій досягає такого становища – обмаль туалетів та й грошей замало, щоб можна було якийсь час перебути без клієнтів... Хоча Ліллі мешкала в провінційному готелі, а проте за кілька років заощадила щось близько чотирьох тисяч марок. І ось тепер вона виходила заміж. Її майбутній чоловік тримав невеличку крамницю газових приладів і радіоапаратури. Він усе знав про минуле Ліллі, та йому було байдуже. Щодо майбутнього, то він міг бути цілком спокійний: якщо така дівчина виходила заміж, то це вже було надійно. Такі дівчата знали своє ремесло, і таке життя їм остогидло. З них виходили вірні дружини.

Весілля Ліллі мало відбутися в понеділок. А сьогодні Роза влаштувала їй прощальну вечірку з кавою. Усі прийшли, щоб іще раз побути з Ліллі. Після одруження вона вже не зможе сюди приходити.

Роза налила мені чашку кави. Алоїс підбіг із величезним кексом, нашіптованим родзинками, посипаним мигдалем і цукатами. Вона поклала мені солідний шматок. Я знав, що треба робити. Покуштував шматочок з виглядом знавця, а тоді удав страшенно здивованого.

– Хай мене грім поб'є, але такого, безперечно, не купиш!

– Сама спекла, – відповіла Роза вдоволено. Вона вміла добре куховарити й любила, коли її за це хвалили. А щодо гуляшу та кексів, то вона була неперевершена. Адже вона була чешка.

Я подивився на товариство, що сиділо біля столу. Ось вони, поденниці Божого вертограду, непохибні знавці людських душ, ці солдати кохання – ось Валлі-красуня, в якій нещодавно під час нічної прогулянки в автомобілі вкрали жоржетку з песця, ось Ліна з дерев'янкою замість однієї ноги – вона й досі знаходила собі клієнтів; ось бідолашна Фріці, що кохала плоскостопого Алоїса, хоч давно могла б мати власну квартиру й приятеля,

який би утримував її; ось Марго, червоношока Марго, яка завжди ходила вбрана, як домашня служниця, і цим приваблювала елегантних кавалерів; ось Маріон, наймолодша з них усіх, усміхнена й безжурна; ось Кікі, якого не мали за чоловіка, бо він завжди носив жіноче вбрання й рум'янівся; ось Мімі, бідолашна Мімі, якій уже сорок п'ять років; з розширеними венами на ногах, їй уже нелегко бігати вулицями... Було тут іще кілька жінок – подавальниць з бару, просто гостей – їх я не знав. І нарешті – другий почесний гість – «матуся», маленька, довірена особа всіх нас, втіха й підтримка нічних мандрівців, «матуся», що тримала на розі Ніколаїштрассе чавунний казан, правила ночами за пересувний буфет і міняльну контору й торгувала не тільки сосисками, а потай іще й цигарками та гумовими виробами інтимного вжитку; в неї можна було й гроші позичити.

Я знав, як тут треба було поводитись. Сьогодні – жодного слова про звичайні їхні справи, жодного недоречного натяку. Сьогодні треба було забути про неймовірну витривалість Рози, за яку її прозвано Залізною Кобилою, про розмови Фріці з торговцем худобою Стефаном Гріголяйтом про кохання, про те, як Кікі пританцьовує вдосвіта біля кошика з крендельками. Сьогоднішня бесіда мала пасувати вишуканому дамському товариству.

– Усе вже наготувала, Ліллі? – запитав я.

Вона кивнула.

– Посаг уже давно готовий.

– Чудовий посаг, – втрутилася Роза. – Все є до останньої мереживної накидочки...

– А навіщо ці мереживні накидочки? – запитав я.

– Та ти що, Роббі? – Роза так докірливо глянула на мене, що я якомога швидше згадав, навіщо вони, і сказав їй про це. Мереживні накидочки – це ж плетені чохла на меблі, символ дрібнобуржуазного добробуту, священний символ шлюбного життя і втраченого раю... Усі ці жінки стали повіями не з покликання, їх просто вибило з колії нормального життя. Потай вони мріяли про шлюбну постіль, а не про розпусту. Але вони нізачо в світі не зізналися б у цьому.

Я сів до піаніно. Роза вже давно чекала на це. Вона, як і всі ці дівчата, любила музику. На прощання я ще раз зіграв усі її та Лілліні улюблені мелодії. Спочатку «Молитву діви». Хоч назва не надто пасувала до нашої кав'ярні, зате це була гучна, бравурна п'єска. Потім зіграв «Вечірню пісню пташок», «Альпи палають», «Коли вмирає кохання», «Арлекінові мільйони», а наприкінці «Серце прагне в рідний край». Остання була улюбленою Розиною піснею. Бо ж повії – найчерствіші й водночас найсентиментальніші з людей. Підспівували всі. Гомосексуаліст Кікі вторував.

Нарешті Ліллі підвелася з-за столу. Їй треба було зайти по нареченого. Роза широко розцілувалася з нею.

– Щастя тобі, Ліллі! Не піддавайся!

Несучи купу подарунків, Ліллі пішла. І Бог його знає чому, але обличчя її зовсім змінилося. Жорсткі риси, що вирізьбляються в кожного, кому доводиться спізнати людську підлоту, наче стерлися, обличчя полагіднішало, на ньому прозирало щось молоде, дівоче.

Ми вийшли на вулицю й помахали вслід Ліллі. І раптом розридалася Мімі. Вона сама була колись одружена. Чоловік її помер на війні від запалення легенів. Якби його було вбито, вона мала б хоч якусь пенсію і їй нічого було б іти на вулицю. Роза поплескала її по спині.

– Ну, Мімі, тільки не розкисай. Ходімо, вип'ємо ще кави!

Усе товариство повернулося до темного приміщення, як кури на сідало. Але гарний настрій уже минувся.

– Заграй-но, Роббі, нам іще щось на прощання! – попросила Роза. – Щоб підняти нам дух!

– Гаразд, – відповів я. – Давайте віримо «Марш давніх друзів»!

А потім розпрощався і я. Роза тицьнула мені пакет із печивом. Я віддав його «матусиному» синові, який готував уже на вулиці казан із ковбасками.

Я роздумував, куди б його податися. Іти в бар мені ніяк не хотілося, у кіно – теж, хіба що до майстерні? Нерішуче глянув на годинник. Була восьма. Кестер, мабуть, уже повернувся. А при ньому Ленц не стане знову теревенити про дівчину. Я пішов.

У майстерні горіло світло. Не тільки в приміщенні – воно заливало й усе подвір'я. Кестер був сам.

– Що сталося, Отто? – запитав я. – Може, ти продав «кадилак»?

Кестер засміявся:

– Ні, це Готфрід улаштував невеличку ілюмінацію.

Світилися обидві фари «кадилака». Машина стояла так, що снопи світла падали крізь вікно на двір, просто на вкриту цвітом сливу. Вона відсвічувала у світлі фар крейдяною білістю, видовище було чудове. А в темряві обабіч дерева, здавалося, гомоніло море.

– Яка розкіш! – сказав я. – А де ж він?

– Пішов купити щось попоісти.

– Блискуча ідея! Мене щось наче похитує. Може, це просто через те, що я зголоднів.

Кестер кивнув.

– Поісти ніколи не завадить. Основний закон усіх старих вояків. А мене сьогодні ввечері теж довго похитувало та й хитнуло – записав «Карла» на перегони.

– Як? – вихопилося в мене. – На шосте?

Він кивнув.

– Бий його сила Божа, Отто, але ж там беруть участь класні машини!

Він знову кивнув.

– Я пустив його по класу спортивних машин такого типу, як у Браумюллера.

Я засукав рукава.

– Тоді до роботи, Отто. Промиемо як слід мастилом нашого улюбленця!

– Стій! – гукнув останній з романтиків, саме входячи до приміщення. – Спершу нам самим треба заправитися!

Він виклав на стіл вечерю: сир, хліб, тверду, як камінь, копчену ковбасу, шпроти. Було й холодне пиво. Ми іли, як загін зголоднілих молотників. Тоді взялися до «Карла». Години зо дві морочилися з ним, перевірили й помастили всі підшипники. Потім ми з Ленцем повечеряли вдруге. Готфрід увімкнув світло й на «форді». Під час аварії одна з його фар випадково вціліла. Тепер вона стирчала на задертому вгору шасі, кидаючи шмат світла кудись у небо.

Ленц, задоволений, обернувся.

– А тепер, Роббі, неси-но сюди пляшки. Справимо Свято квітучого дерева!

Я поставив на стіл коньяк, джин і дві чарки.

– А ти? – запитав Готфрід.

– Я не питиму нічого.

– Як це так? Чого?

– Бо в мене пропала охота до цієї проклятої пиятики.

Ленц уважно глянув на мене, а тоді, звертаючись до Кестера, сказав:

– Наш малий з'їхав з глузду.

– Дай йому спокій, якщо він не хоче, – відповів Кестер.

Ленц налив собі повну чарку.

– Хлопець уже з якогось часу трохи звихнений.

– Це ще не найгірше, – промовив я.

Над фабричним дахом, навпроти нас, викотився великий червоний місяць. Якийсь час ми сиділи мовчки.

– Скажи-но мені, Готфріде, – почав я, – ти фахівець у справах кохання, правда ж?

– Фахівець? Я старий майстер у справі кохання, – відповів скромно Ленц.

– Добре. Я хотів би знати, чи завжди закохані поводяться по-дурному?

– Як це так, по-дурному?

– Та от так, ніби ти напідпитку. Базікають казна-що, плетуть дурниці, брешуть...

Ленц зареготався:

– Слухай, малий! Кохання – це омана. Чудесна омана матері-природи. Глянь на цю сливу! Вона саме тепер обманює нас. Причепурилась, удає з себе гарнішу, ніж буде потім. Було б жакливо, якби кохання мало хоч якийсь стосунок до правди. Хвалити Бога, проклятуці моралісти не все ще змогли підкорити собі.

Я підвівся.

– То ти вважаєш, що без домішки омани цього взагалі не буває?

– Не буває, малий.

– Але ж тоді можна здорово в дурні пошитися...

Ленц усміхнувся.

– Запам'ятай, хлопче: ніколи, ніколи, ніколи в світі не пошиєшся ти в дурні перед жінкою, якщо робитимеш будь-що заради неї. Навіть коли б грав найбанальнішу комедію! Роби, що хочеш – ходи на голові, плети дурниці, пишайся, як павич, співай їй серенади, тільки одного не роби: не будь із нею діловим, не будь розсудливим!

Я пожвавішав.

– А ти як думаєш, Отто?

Кестер засміявся:

– Мабуть, так воно й насправді...

Він підвівся й відкрив капот на «Карлі». Я приніс пляшку рому, ще одну чарку й поставив на стіл. Отто завів машину. Мотор захурчав глухо й спокійно. Ленц поклав ноги на підвіконня і втупився поглядом у ніч. Я підсів до нього.

– Тобі доводилося коли-небудь напитися в присутності жінки?

- І не раз, - відповів він, не поворухнувшись.

- Ну й як?

Він скося глянув на мене.

- Ти хочеш знати: що робити, коли щось накоїв? Ніколи не перепрошуй, малий! Нічого не кажи. Посилай квіти. Без листів. Самі квіти. Вони покривають усе. Навіть могилу.

Я глянув на нього. Він сидів нерухомо. Очі його виблискували в яскравому світлі, що заливало наш двір. Мотор усе ще працював, стиха похуркуючи; здавалося, ніби під нами легенько двигтіла земля.

- Отепер і я випив би чогось, - сказав я, відкорковуючи пляшку.

Кестер вимкнув мотор. Потім звернувся до Ленца:

- Місяць уже добре світить, Готфріде, і чарку можна й так знайти. Погаси ілюмінацію. Зокрема, на «форді». Цей мотлох нагадує мені свою навскісну фарою війну. Коли такі штуки намащували вночі літака - не до жартів було.

Ленц кивнув.

- А мені це нагадує... ну, та однаково... - Він устав і вимкнув фари.

Місяць високо підбився над фабричним дахом. Він дедалі яснішав і висів тепер на гілках сливи, як жовтий лампiон. Гілки ледь погойдувалися на слабкому вітрі.

- Дивна річ, - сказав, трохи помовчавши, Ленц, - чого це ставлять пам'ятники різним людям, а чому не місяцеві або такому ось усіяному цвітом дереву...

Я рано пішов додому. Відчинивши двері до коридора, почув музику - грав грамофон секретарки, Ерні Беніг. Тихенько співав ясний жіночий голос. Потім глухо забриніли скрипки й пічикато на банджо. І знову той самий голос, проникливий, ніжний, ніби сповнений щастя. Я прислухався, щоб розчути слова. Тихий жіночий спів якимось зворушливо звучав у темному коридорі, поміж швейною машиною пані Бендер і валізами подружжя Гассе. Мій погляд упав на опудало голови дикого кабана над дверима до кухні, де чути було, як служниця брязкотить посудом.

«Як жити могла я без тебе?...» - співав голос за кілька кроків од мене, за дверима.

Я знизав плечима й пішов до себе в кімнату. Знову почув, як поруч сваряться сусіди. За кілька хвилин до мене постукав і зайшов Гассе.

- Я вам не заважатиму? - стомлено спитав він.

- Аж ніяк, - відповів я. - Може, чогось вип'єте?

- Либонь, ні. Ось тільки трохи посиджу...

Він утупив очі в підлогу.

- Вам добре, - сказав він раптом, - ви собі сам-один...

- Дурниці, - заперечив я. - Завжди сидіти самому - це теж не велике щастя... Можете мені повірити...

Він якось зсутулено сидів у кріслі, в сутінках кімнати очі його здавалися скляними - в них відбивалося світло вуличних ліхтарів. Плечі вузькі, похилі...

- Я зовсім інакше уявляв собі життя, - сказав він, помовчавши.

- Як і всі ми... - підтримав я.

За півгодини він пішов до себе, щоб помиритися з дружиною. Я дав йому кілька газет і півпляшки лікеру «Кюрасо», що давно вже стояла в мене на шафі, - нудотно-солодке питво, але йому згодиться, бо в напоях він нічогісінько не тямив. Тихенько, майже нечутно вийшов він від мене, наче тінь, наче він уже згас. Я причинив за ним двері. З коридора наче майнуло шовковими клаптями - хлюпнула музика: скрипки, приглушені банджо... «Як жити могла я без тебе...»

Я сів біля вікна. Цвинтар заливало блакитне місячне сяйво. Барвисті вогні світлової реклами шугали на верхів'ях дерев, у темряві маячили надгробки. Сумирні, нічого моторошного в них не було. Неподалік, сигналячи, мчали автомашини, світло фар ковзало по їхніх посічених негодою написах.

Я сидів досить довго, снуючи різні думки. Про те, як ми повернулися з війни, молоді, втративши віру в будь-що, наче шахтарі із заваленої шахти. Ми хотіли вирушити в похід проти брехні, егоїзму, жадоби й душевної інертності, бо все це змусило нас до того, що ми пережили: ми були суворі, вірили тільки найближчому товаришеві, тільки конкретним речам, що ніколи не зраджували нас, - небу, тютюну, деревам, хлібові й землі... Але що з цього вийшло? Усе стало брехнею, забулося. А хто не міг забути, тому залишилися тільки безсилля, розпач, байдужість і горілка. Часи великих мрій, мрій людських і навіть суто чоловічих, канули в небуття. Триумфували заповзятливі. Корупція. Злидні.

«Вам добре, ви собі сам-один», - каже Гассе. Що ж, це справді так, хто був сам-один, того ніхто не міг покинути. Але інколи вечорами штучна будівля добробуту розвалювалася, життя перетворювалося на якусь нестримну мелодію-схлип, на вир шалених поривань, нестримних бажань, туги й надії - вирватися все ж із цього безглузлого запаморочення, із безтямної нудоти одноманітності звуків цієї одвічної катеринки. Будь-куди, аби вирватися! О, ця жалюгідна людська потреба - хоч трохи тепла: дві руки і схилене до тебе обличчя - чому ж ні? Хіба й це теж було тільки ілюзією, самозреченням, втечею? Хіба ж буває щось інше, крім самотності?

Я зачинив вікно. Ні, справді нічого іншого не буває. На все інше у нас надто хиткий ґрунт під ногами.

Але наступного ранку я підхопився раненько і, перш ніж піти до майстерні, зайшов на квартиру до квіткаря, а тоді до його крамнички, вибрав собі букет троянд і попросив зараз же їх віднести. Мені було трохи дивно, коли я неквапливо написав на картці адресу й ім'я Патриції Гольман.

V

Кестер, одягнувши свій найстаріший костюм, поїхав до управління фінінспекції. Хотів добитися, щоб нам знизили податки. Ми з Ленцом залишилися в майстерні.

– Готфріде, – сказав я, – давай-но візьмемося до товстого «кадилака».

Напередодні в газеті з'явилося наше оголошення. Отже, вже сьогодні можна було сподіватися покупців, якщо взагалі це могло когось зацікавити. Хоч би що, а машину треба було підготувати.

Насамперед ми пройшлися по лаку ще й політурою. Від неї машина заблищала, як ніколи, й наче аж подорожчала на сотню марок. Потім ми залили в мотор найгустіше з усіх, що тільки може бути, мастило. Поршні були вже не першокласні й трохи постукували. Густе мастило компенсувало цей дефект, і машина працювала напрочуд спокійно. Коробку швидкостей і задній міст ми теж змастили тавотом, щоб і вони працювали безшумно.

Потім ми виїхали з подвір'я. Неподалік був шмат вибоїстої дороги. Ми поїхали нею зі швидкістю п'ятдесят кілометрів. У деяких місцях кузов постукував. Ми зменшили тиск у балонах на чверть атмосфери та спробували ще раз. Пішло трохи краще. Спустили ще чверть атмосфери. Тепер усе йшло як по маслу.

Ми вернулися до майстерні, змастили скрипучі шарніри капота, втиснули туди ще гумову прокладку, залили в радіатор гарячу воду, щоб мотор умить заводився, і ще раз обприскали машину зісподу з гасового розпилювача, щоб і там усе блищало. Після всього Готфрід зняв руки до неба:

– Тепер явився нам, благословенний покупець! Явився, любий володарю напханого гаманця! Ми чекаємо на тебе, як жених на наречену!

Проте наречена не квапилась. Отож ми пересунули на оглядову яму пекареву тарадайку й заходилися демонтувати передню вісь. Кілька годин спокійно, без зайвих балачок працювали. Аж ось я почув, що Юп, який стояв біля бензоколонки, почав насвистувати мелодію пісні: «Чуеш! Хто це йде до нас».

Я виліз із ями й виглянув у вікно. Навколо «кадилака» походжав маленький присадкуватий чоловік. На вигляд – цілком солідний буржуа.

- Поглянь, Готфріде, - прошепотів я, - може, це наречена?

- Безперечно! - сказав Ленц, глянувши на гостя. - Але подивись на обличчя. Ні з ким іще не розмовляв, а вже сповнений недовіри. Швиденько йди до нього! А я залишуся в резерві. Підключуся, якщо ти сам не впораєшся. Не забувай про мої прийоми.

- Добре. - Я вийшов до покупця.

Гість дивився на мене розумними чорними очима. Я відрекомендувався:

- Локамп!

- Блюменталь!

Це був перший Готфрідів прийом: неодмінно відрекомендуватися. Він запевняв, що це одразу ж створює інтимнішу атмосферу. Другий прийом полягав у тому, щоб починати розмову дуже стримано, вислухати уважно покупця, а тоді вже вчепитися там, де це було б вигідно.

- Ви з приводу «кадилака», пане Блюменталь? - запитав я.

Він кивнув.

- Ось він, - сказав я і показав рукою на машину.

- Бачу, - озвався Блюменталь.

Я кинув на нього швидкий погляд. «Увага, - подумки застеріг я себе, - це хитра бестія!»

Ми перейшли подвір'я. Я відчинив дверцята машини й запустив мотор. Робив усе мовчки, щоб дати Блюменталю час оглянути машину. Безперечно, він знайде до чого прискіпатись, отоді я перейду в наступ.

Та Блюменталь нічого не оглядав. Ні до чого не прискіпувався. Він і собі мовчки стояв переді мною, як стовп. Мені нічого не лишалось, як тільки розпочати наступ навмання.

Неквапливо й детально почав я описувати «кадилак», як, певне, мати розповідає про свою дитину. Говорячи, я намагався вивідати, чи тямить цей чоловік хоча б щось у таких речах. Коли це фахівець, то треба чимбільш розводитися про мотор і шасі, а коли він нічого не тямить - про комфорт та інші витребеньки.

Та він і далі нічим не виказав себе. Він не перебивав мене, аж поки я сам не вичерпав своїх мовних ресурсів.

- Для чого ви купуєте машину? Щоб їздити в місті чи для подорожей? - спитав я нарешті, сподіваючись за щось зачепитися.

- Для всього, - відповів Блюменталь.

- Ага! А їздитимете самі чи з водієм?

– Як коли.

Як коли. Відповіді він давав, як папуга. Може, він належав до ордену ченців, що дали обітницю мовчання.

Щоб якимось похвалити розмову, я вирішив добитися, щоб він сам щось випробував. У таких випадках покупці завжди стають приступнішими. Я занепокоївся, що він от-от засне.

– Верх машини, як для такого великого кабріолета, дуже легко відкидається й закривається, – сказав я. – Прошу, спробуйте закрити його самі. Ви зробите це однією рукою.

Але Блюменталь сказав, що це ні до чого, мовляв, він і так це бачить. Я, грюкнувши, розчинив і зачинив дверцята, а тоді поторсав за ручки.

– Ніщо не розгойдане. Усе непохитне й надійне. Прошу, перевірте самі...

Та Блюменталь знову відмовився. Він уважав, що інакше й бути не може. Ну й твердий у біса горішок!

Я показав йому, як опускаються й підіймаються шибки у вікнах.

– Ручки крутяться легко, завиграшки! Шибки фіксуються на будь-якій висоті.

Він не поворухнувся.

– До того ж і скло незвичайне – небитке, – провадив я далі, хоч уже й почав упадати в розпач. – Це ж неоціненна вигода! У нас у майстерні стоїть «форд»... – І я розповів історію про те, як загинула пекарева дружина, додавши ще одну жертву – дитину, хоч та ще й не народилась.

Проте душа Блюменталю була замкнена щільно, як сейф.

– Небитке скло ставлять на всіх машинах, – перебив він мене, – нічого особливого в цьому немає.

– Небитке скло не належить до серійного обладнання жодної марки машин, – заперечив я лагідно, але твердо. – Хіба що лобове скло на деяких моделях. Та аж ніяк не великі бокові шибки.

Я продемонстрував роботу сигналів і перейшов до опису внутрішнього комфорту: багажників, сидінь, бічних кишеньок, щитка водія, розписував кожну дрібничку, подав навіть Блюменталеві запальничку і, скориставшись із цієї нагоди, запропонував йому сигарету, щоб хоча б цим його трохи розворушити, але він відмовився.

– Дякую, я не курю, – сказав він і глянув на мене так змучено, що я раптом подумав: а може, йому зовсім не до нас треба було, може, він зайшов випадково – заблукав, хотів купити щось зовсім інше, ну, скажімо, машину, що обкидає петлі для гудзиків, або радіоприймач, а тепер ось стоїть тут через власну нерішучість, але зараз піде собі геть.

– Давайте, пане Блюменталь, зробимо пробний виїзд, – запропонував я нарешті, бо відчув, що справді втомився.

– Пробний виїзд? – перепитав він так, наче я сказав щось зовсім не зрозуміле.

– Так, пробний виїзд. Треба ж вам самому упевнитись, як працює машина. Вона мчить по шосе так рівно, ніби по рейках. А мотор тягне, ніби це не важкий кабріолет, а пір'інка.

– А, ці пробні виїзди... – він заперечливо махнув рукою. – Нічого вони не виявляють. Те, чого машині бракує, завжди виявляється тільки згодом.

«Авжеж, згодом, – сердито подумав я, – а ти, бовдуре чавунний, сподівався, що я тицьну тебе носом у вади».

– Ну що ж. Не треба, то не треба, – сказав я, втративши будь-яку надію на успіх. Було ясно, що цей тип не збирався купувати машини.

Аж раптом він обернувся, глянув мені просто у вічі та сказав стиха, але чітко й дуже швидко:

– Скільки коштує ця машина?

– Сім тисяч марок, – відповів я їй оком не змигнувши; наче сокирою відрубав. Чоловік не повинен був помітити, що я бодай мить розмірковував, це я знав твердо. Коли б я загаявся хоч на мить – це обійшлося б нам у тисячу марок, яку б він виторгував. – Сім тисяч марок нетто, – ще раз сказав я твердо, а сам подумав: «Як даси п'ять, то їй забирай її собі».

Та Блюменталь не давав ніскільки. Він тільки засопів.

– Надто дорого!

– Звичайно, дорого, – сказав я, остаточно зневірившись в успіху.

– Тобто як це «звичайно»? – вперше спитав Блюменталь якимсь наче людяним голосом.

– Пане Блюменталь, – відказав я, – чи бачили ви тепер когось, хто б інакше реагував на ціну?

Він уважно подивився на мене. Тоді на його обличчі з'явилося щось подібне на тінь усмішки.

– Слушно. Але ж машина справді надто дорога.

Я не повірив почутому. Ось він нарешті, справжній тон! Тон зацікавленого покупця! А може, це знову якийсь виверт?

Цієї миті на подвір'я зайшов якийсь елегантно вбраний джентльмен. Він витяг із кишені газету, перевірів ще раз номер будинку, а тоді підійшов до мене.

– Тут продається «кадилак»?

Я кивнув і мовчки витріщився на жовтий бамбуковий ціпочок того дженджика та на його замшеві рукавички.

– Можна подивитися? – спитав він спокійно й оком не змигнувши.

– Та ось він, – сказав я. – Але прошу вас зачекати хвилю, поки я звільнюсь. Може, ви поки що почекаєте отам?

Дженджик якусь мить послухав, як працює мотор, спершу обличчя його набуло скептичного, потім схвального виразу, а тоді вже тільки пішов за мною до майстерні.

– Ідіот, – просичав я йому й швиденько повернувся до Блюменталья.

– Коли ви хоч би раз проїдете цією машиною, то інакше думатимете про ціну, – сказав я. – Можете випробовувати її скільки завгодно. Або, може, вам більше підходить, щоб я заїхав по вас якось увечері, щоб випробувати її? Як скажете.

Але його раптове похваллення вже минуло. Блюменталь знову стояв переді мною, ніби гранітна статуя голови співацького гуртка.

– Облиште, – сказав він, – мені треба йти. Якщо я надумаю зробити пробний виїзд, то зателефоную вам.

Я зрозумів, що більшого поки що мені не досягти. Такого не вмовиш.

– Гаразд, – погодився я, – але, може, ви дали б мені номер вашого телефону, щоб я міг повідомити вас на той випадок, коли машиною зацікавиться хтось інший?...

Блюменталь якось дивно глянув на мене.

– Зацікавитись – це ще не означає купити.

Він дістав портсигар і подав його мені. То, виявляється, він таки курить. Та ще й марку «Корона» – мабуть, у нього грошей як сміття! Але мені вже те все було байдуже. Я взяв сигару.

Він приязно потиснув мені руку й пішов. Я дивився йому вслід і стиха, але круто вилаявся. А тоді подався до майстерні.

– Ну, то як? – привітав мене дженджик – Готфрід Ленц. – Здорово в мене вийшло, правда? Я побачив, що тобі вже терпець уривається, і вирішив допомогти. Добре, що Отто, йдучи до фінансового управління, саме переодягнувся й залишив тут свій святковий костюм! Я його вмить накупив та через вікно чкурнув із двору, а тоді причимчикував назад, як солідний покупець! Здорово втнув? Скажеш, ні?!

– По-ідіотському втнув! – заперечив я. – Цей тип хитріший за нас обох укупі. Глянь-но на сигару! Півтори марки за штуку! Ти мені мільярдера сполюхав!

Готфрід узяв у мене з рук сигару, обняв її і запалив.

– Я сполохав тобі шахрая! Мільярдери таких сигар не палять. Хіба що по десять пфенігів за штуку...

– Дурниці, – відповів я. – Шахрай не назве себе Блюменталь!  
Відрекомендується: граф фон Блюменау чи щось подібне...

– Та він ще прийде, – як завжди, із властивим йому оптимізмом, сказав Ленц і пустив мені в обличчя дим моєї ж сигари.

– Цей – не прийде, – переконано відповів я. – Але звідки в тебе цей бамбуковий ціпок і ці рукавички?

– Позичив. Отам, у крамниці «Бенн і компанія». У мене там є знайома продавщиця. Я, може, паличку залишу собі. Подобається вона мені. – Він самовдоволено покрутив у повітрі грубим ціпком.

– Готфріде, – сказав я, – у тобі пропадає талант. Знаєш що? Іди до вар'єте. Там твоє місце.

– Вам дзвонили, – сказала Фріда, косоока служниця пані Залевської, коли я опівдні забіг на часинку додому.

Я обернувся.

– Коли?

– З півгодини тому. Якась дама...

– Що ж вона сказала?

– Що ввечері подзвонить ще раз. Та я їй відразу ж пояснила, що вона тільки час марнуватиме – вас-бо ввечері ніколи не буває вдома...

Я витріщився на неї.

– Що? Ви так сказали? Господи, хоч би вже хтось навчив вас нарешті розмовляти по телефону!

– Я й так умію розмовляти по телефону! – пихато заявила Фріда. – А вечорами ви справді майже ніколи не буваєте вдома.

– То вас ніяк не обходить! – скипів я. – Другого разу ви ще, може, розкажете, які в мене шкарпетки – діряві чи цілі!

– Що ж, можу розказати, – дала вона відкоша, сердито глипнувши на мене своїми червоними, запаленими очима. Ми з нею давно вже ворогували.

Я залюбки турнув би її в каструлю з супом, але стримався – дістав із кишені марку, тицьнув її Фріді та вже лагідно спитав:

- А дама назвала себе?

- Не-е...

- А який же в неї голос? Трохи хрипкуватий і низький? Такий, ніби вона застудилася й охрипла?

- Хіба я знаю... - відповіла Фріда так флегматично, ніби я щойно й не думав дати їй марку.

- Гарна каблучка у вас на руці, справді чудова каблучка, - сказав я. - Та подумайте-бо гарненько, може, якраз і пригадаєте...

- Не пригадаю, - відповіла Фріда, і обличчя її аж розпливлося від зловтішної усмішки.

- Ну тоді, щоб ти повісилася, чортова потороча! - гримнув я на неї й пішов із дому.

Повернувшись я рівно о шостій вечора. Відчинивши двері, побачив досить незвичайну картину. Посеред коридора стояла пані Бендер - няня, що доглядає немовлят; а пансіонські дами щільно обступили її.

- Ідіть-но сюди! - гукнула мені пані Залевська.

Зібралися вони всі, як виявилось, навколо причепуреного бантами немовляти, якому було, може, з півроку. Пані Бендер привезла його у дитячому візочку з будинку, де служила. Це було звичайнісіньке собі дитинча, але дами посхилялися над ним і так нестямно виказували своє захоплення, наче то було перше немовля, що з'явилося на світ Божий. Вони цмокали над ним, ляскали пальцями перед очима бідолашного створіння, витягували дудочкою губи. Навіть Ерна Беніг у своєму кімоно з драконами брала участь у цій оргії платонічного материнства.

- Хіба ж не чарівне створіння? - запитувала пані Залевська, закотивши очі під лоба.

- На це питання можна буде відповісти тільки десь років через двадцять-тридцять, - сказав я, поглядаючи на телефон. Хоч би мені не подзвонили саме тепер, коли тут оце збіговисько.

- Але ж подивіться на нього як слід, - закликала мене пані Гассе.

Я подивився. Немовля як немовля. Нічого особливого виявити я не міг. Хіба що неймовірно маленькі рученята - чудно було подумати, що колись і я був такий мацюпусинький.

- Бідолашна крихітка, - сказав я, - зовсім іще не уявляє собі, що на неї чекає! Хотілося б знати, до якої нової війни він саме виросте...

- Як жорстоко! - вигукнула пані Залевська. - Невже у вас немає душі?

- Аж надто, - відповів я, - інакше мені таке й на думку не спало б.

Після цього я відступив до своєї кімнати.

Десь хвилин за десять по тому задзвонив телефон. Почувши своє ім'я, я вийшов. Так я й знав - усе товариство було ще там! Вони не розійшлися й тоді, коли я, взявши слухавку, почув голос Патриції Гольман, що дякувала за квіти. Аж тут раптом немовля, яке, очевидячки, було найрозумніше з усіх і якому набридли їхні кривляння, зайшлося голосним плачем.

- Пробачте, - розпачливо сказав я у телефонну слухавку, - мені нічого не чути, тут галасує немовля; та воно не мое...

Дами, щоб заспокоїти крикуна, сичали, як гадюче кубло, та тільки й добилися, що він іще гірше розкапризувався. Аж тепер я помітив, що це немовля й справді незвичайне, бо всередині в нього були, мабуть, самі легені, інакше ніяк не пояснити, звідки брався той трубний голос. Я потрапив у скрутне становище: очима кидав злісні погляди на цю комедію материнських почуттів, що її розігрували переді мною сусідки, а устами силкувався говорити в слухавку привітні слова, - отже, від маківки до носа я був як гроза, а від носа до підборіддя - як залитий сонцем весняний краєвид... Мені невтямки, як я попри все це зумів домовитися з дівчиною про побачення наступного вечора.

- Вам треба було б поставити тут звуконепроникну телефонну будку, - сказав я пані Залевській.

Та їй пальця в рот не клади.

- А навіщо?! - відрубала вона мені. - Про які це таємниці збираєтеся ви говорити в будці?!

Я замовк і прикусив язика. Розбурхані материнські почуття зачіпати не слід, адже на їхньому боці мораль усього світу.

Ми домовилися зібратися ввечері в Готфріда. Повечерявши в одній харчівеньці, я пішов до нього. Дорогою купив собі в дорогому магазині чоловічого одягу розкішну нову краватку - треба ж було відзначити урочистість дня! Мені все ще здавалося неймовірним, що все минулося так добре, і я дав собі слово бути завтра таким серйозним, як, приміром, генеральний директор похоронного бюро.

Готфрідова оселя нагадувала музей. Вона вся була завішена сувенірами, які він привіз із Південної Америки. На стінах - яскраво розмальовані мати, кілька масок, засушений людський скальп, якісь кумедні глечики, списи й найголовніше - чудова, на всю стіну, колекція фотографій: індіанки та креолки, вродливі, смагляві, гнучкі створіння, незбагненно граційні й невимушені!

Окрім Ленца й Кестера, я застав ще Браумюллера та Грау. Тео Браумюллер - із засмаглою, як мідний казан, лисиною - вмовився на бильці дивана, захоплено роздивлявся Готфрідову колекцію фотографій. Він був гонщиком

однієї автомобільної фірми і здавна приятелював із Кестером. Шостого числа Браумюллер мав бути учасником тих перегонів, на які Отто записав «Карла».

Масивний, обрешканий і добряче вже підхмелений Фердинанд Грау сидів біля столу. Побачивши мене, він згріб мене своєю широкою лапиською.

– Роббі, – глухим голосом сказав він, – чого тобі треба тут, серед пропащих? Нічого тобі тут робити! Іди геть звідси! Рятуйся! Тобі ще не пізно!

Я глянув на Ленца. Той підморгнув мені.

– Фердинанд надудлився! Він два дні поминає тут чиясь дорогу небіжчицю... Продав її портрет й одразу ж одержав гроші.

Фердинанд Грау був художником. Та він давно вже дуба врізав би з голоду, якби не спеціалізувався на одному ділі: він чудово малював із фотографій, наче з живих, портрети небіжчиків. Замовляли їх шанобливі родичі. З цього він жив, та й непогано жив. А його чудові пейзажі не купував ніхто. Може, через те в його мові завжди вчувалась песимістична нотка.

– Цього разу то був шинкар, Роббі, – казав Грау, – у нього померла тітка-бакалійниця й залишила йому жирний шмат. – Він здригнувся всім тілом – Такий жирний, хоч удався!

– Слухай-но, Фердинанде, – втрутився Ленц, – нащо ти вживаєш такі грубі вирази? Ти ж сам заробляєш на одній із найпрекрасніших людських властивостей – на побожності.

– Дурниці, – відповів Грау, – я заробляю на тому, що люди інколи усвідомлюють власну провину. Побожність – це і є усвідомлення власної провини. Люди хочуть виправдатись перед самими собою за те, що вони заподіяли та напобажали любенькому небіжчику за все його життя...

Грау повільно провів рукою по розгарахчій голові.

– Ти не уявляєш собі, скільки разів отой мій шинкар бажав, щоб його тітка врізала дуба, а тепер звелів намалювати її портрет найвитонченішими фарбами й повісив його собі над диваном. Така вона йому більш до вподоби. Побожність! Людина згадує про свої досить обмежені гарні властивості тільки тоді, коли вже запізно. Тоді її зворушує думка: яка ж я могла бути благородна... Отож вона й вважає себе доброчесною... Доброчесність, доброта, благородство, – він махнув своїм величезним лаписьком, – усіх цих властивостей люди широкі бажать іншим, щоб їх легше було обдурити...

Ленц усміхнувся.

– Ти підриваєш підвалини людського суспільства, Фердинанде!

– Основи людського суспільства – це жадоба, страх і корупція, – відрізав Грау. – Людина зла, але любить добро, коли його чинить хтось інший. – Він простяг до Ленца руку з чаркою. – А тепер наливай мені й не базикай цілісінький вечір – дай іще комусь слово сказати.

Я переліз через диван до Кестера. Мені раптом саянула думка.

– Отто, зроби-но мені послугу – дай мені завтра на вечір «кадилак».

Браумюллер відвів погляд від фотографії якоїсь більш ніж легко одягненої креольської танцівниці, яку він уже довго й пильно роздивлявся.

– А ти вмієш уже робити повороти? – спитав він. – Досі мені здавалось, що ти вмієш їхати тільки прямо, та й то, коли хтось замість тебе тримає кермо.

– Помовч, Тео, – відповів я, – на перегонах шостого ми зробимо з тебе котлету!

Браумюллер забулькотів сміхом.

– Ну то як, Отто? – схвильовано допитувався я.

– Машина не застрахована, Роббі, – сказав Кестер.

– Я повзтиму, як слимак, а сигналітиму, як автобус. Мені б тільки якихось кілька кілометрів тут, у місті...

Отто примружив очі так, що лишилась тільки вузька шпаринка, й усміхнувся.

– Гаразд, Роббі, бери...

– Тобі потрібна, певне, машина до твоєї нової краватки? – підійшовши, спитав Ленц.

– Заткни пельку, – сказав я, відпихаючи його.

Та він не відступився.

– Ану покажи, малий! – Він помацав шовкову тканину. – Чудово! Наш малюк у ролі джигуна! Чи не збираєшся ти часом на оглядини?

– Сьогодні твої дотепи мені не дошкуляють, ти, ілюзійністе! – відповів я.

– Оглядини? – Фердинанд Грау підвів голову. – А чом би йому не піти на оглядини? – Він аж пожвавішав і, повернувшись до мене, сказав – Іди собі, Роббі, спокійнісінько! Ти ще не пропащий для цього. Бо для кохання потрібна хоч якась наївність. А ти її маєш. Бережи її. Це – дар Божий. Утративши, ніколи вже її не набудеш.

– Не бери того близько до серця, – вишкірився Ленц. – Народитися дурним не ганьба. А от умерти дурнем – сором.

– Помовч, Готфріде. – Одним рухом свого могутнього лаписька Грау ніби відкинув його геть. – Ідеться не про тебе, задвірковий романтику. Тебе й не шкода.

- Давай говори, Фердинанде, - сказав Ленц. - Виговоришся, то й на душі полегшає.

- Ти ледар, - промовив Грау, - та ще й пишномовний.

- А ми всі такі, - усміхнувся Ленц, - ми живемо ілюзіями і в кредит.

- Слушно, - сказав Грау й по черзі оглянув нас усіх з-під своїх кущуватих брів. - Живемо ілюзіями з минулого та в кредит на майбутнє. - Потім він знов звернувся до мене - Наївність, так я сказав, Роббі? Тільки заздрісні люди звуть її глупотою. Не журися тим. Це не вада, це - хист.

Ленц хотів був щось сказати, але Фердинанд вів далі:

- Ти ж розумієш, про що йдеться. Про наївну душу, не зіпсовану скепсисом та надмірною інтелектуальністю. Парсіфаль був дурний. Бо якби він був розумний, то ніколи не став би здобувати чашу святого Грааля. У житті перемагає тільки дурень, а розумний бачить усілякі перешкоди, і поки ще до діла, а він уже вагається. У скрутні часи наївність - найдорогоцінніший скарб, чарівна мантия, що приховує від тебе небезпеки, на які, наче загипнотизований, наражається надто розумний.

Він відпив ковток, глянув на мене своїми величезними блакитними очима, що, наче клаптики неба, сяяли на його поораному зморшками обличчі.

- Ніколи не прагни знати надміру, Роббі! Що менше знаєш, то легше жити. Знання - це воля, але це й нещастя. Ходи-но сюди, випий зі мною за наївність, за глупоту й за все з ними пов'язане: за кохання, за віру в майбутнє, за мрії про щастя... Отож - за божественну глупоту, за втрачений рай!

Обважнілий, неповороткий, він раптом ніби поринув у самого себе й у свою сп'янілість - самотня могилка незбутньої туги. Життя його було потрошене, він знав, що ніяк стулити його до купи. Він закопався в своїй великій майстерні, жив зі своєю економкою. То була жінка груба, вдачу мала круту, а Грау - навпаки, дарма що був огрядний, - чутливу й непогамовну. Позбутися цієї жінки він не міг, та йому це вже, мабуть, було байдуже. Йому вже минуло сорок два роки.

Хоч я й розумів, що це наслідок сп'яніння, а проте щоразу, коли я бачив його таким, мені ставало моторошно. Приходив він нечасто, пив майже завжди на самоті у себе в майстерні. А це найшвидше руйнує людину.

По обличчю в нього промайнула усмішка. Він тицьнув мені чарку.

- Пий, Роббі! І рятуйся! Не забувай того, що я тобі сказав!

- Не забуду, Фердинанде!

Ленц накрутив грамофон. У нього була ціла купа платівок із записами негритянських пісень, він поставив кілька з них - про Міссісіпі, про збирачів бавовни та про жагучі ночі на берегах синіх тропічних річок.

Патриція Гольман жила в одному з великих жовтих будинків, що протяглися на цілий квартал і відмежовувалися від вулиці вузьким газоном. Перед під'їздом стояв ліхтар. Біля нього я й спинив «кадилак». Світло мерехтіло, і машина скидалася в ньому на величезного слона, що поблискував чорною шкірою.

Я причепурився: до краватки придбав іще новий капелюх і рукавички, до того ж на мені було ще й демісезонне Ленцове пальто, розкішне сіре пальто з найтоншої шотландської вовни. Прибравшись отак, я мав на меті звести нанівець перше враження, що я справив на дівчину, коли був добре-таки напідпитку.

Я посигналив. Умить, наче ракета, спалахнуло світло у вікнах сходової клітки всіх п'яти поверхів. Задзижчав ліфт. Було видно, як він плавно рушив униз – світле цебро, що ніби спускалося з неба. Патриція Гольман відчинила двері та швидко збігла по сходах. На ній був короткий коричневий хутрянний жакет і вузька коричнева спідничка.

– Привіт! – Вона простягла мені руку. – Я така рада, що вийшла надвір. Цілісінький день просиділа вдома.

Мені сподобалось, як вона подає руку – потиск був сильніший, ніж можна було сподіватися. Я терпіти не міг людей, що подають руку розслаблено, наче дохлу рибину.

– Чому ви не сказали про це раніш? Я міг би заїхати по вас ще вдень.

– Хіба у вас так багато вільного часу?

– Не дуже... Та я б уже якось звільнився.

Вона глибоко зітхнула.

– Чудове повітря! Пахне весною.

– Якщо хочете, можемо поїздити на свіжому повітрі скільки завгодно, – сказав я, – можемо поїхати за місто, в ліс – я на машині. – І я так недбало махнув рукою на «кадилак», наче це був якийсь старенький «форд».

– «Кадилак»? – Вона здивовано глянула на мене. – Це ваша машина?

– На сьогоднішній вечір – моя. А взагалі вона належить нашій майстерні. Ми її відремонтували, а тепер сподіваємося заробити на ній, як ніколи досі.

Я розчинив дверцята.

– Чи не поїхати нам спершу до «Виногрона» повечеряти? Як ви гадаєте?

– Попоїсти можна, але чому саме у «Виногроні»?

Я остовпіло глянув на дівчину. То був єдиний відомий мені фешенебельний ресторан.

– Правду кажучи, я не знаю нічого іншого. І до того ж я вважаю, що «кадилак» нас до чогось зобов'язує...

Вона засміялась:

– У «Виногроні» завжди бундючна й нудна публіка. Давайте поїдемо кудись в інше місце!

Я стояв цілком безпорадний – мої серйозні наміри розвіялися, як дим.

– Тоді запропонуйте ви щось... В інших ресторанчиках, де я інколи буваю, публіка трохи грубувата. Це – не для вас.

– А чого ви так думаєте?

– Та видно ж...

Вона кинула на мене швидкий погляд.

– Можна ж, нарешті, спробувати...

– Гарзд.

Я рішуче відкинув усю свою попередню програму.

– Тоді в мене є одна пропозиція... Якщо ви не з лякливих... Їдьмо до Альфонса!

– Альфонс – це вже звучить непогано. А сьогодні ввечері я справді нічого не боюся...

– Альфонс – це хазяїн пивнички, Ленців добрий приятель.

– У Ленца, мабуть, скрізь є приятелі, – сказала вона, сміючись.

Я кивнув на знак згоди:

– Він швидко їх знаходить. Ви ж бачили, як він заприятелював із Біндінгом...

– Їй-богу, правда, – відповіла вона, – у них це вийшло блискавично...

Ми поїхали.

Альфонс був огрядний, лагідний чоловік. Випнуті вилиці. Очі маленькі. Рукава сорочки закасані. Руки – як у горили. Кожного небажаного клієнта він сам викидав за двері. Навіть спортсменів з товариства «Вірність батьківщині». На випадок ускладнених конфліктів у нього під прилавком завжди лежав молоток. Пивничка стояла на вигідному місці – поруч з лікарнею. Отож Альфонс заощаджував на транспортних видатках...

Хазяїн провів волохатим ручищем по столику з світлого ялинового дерева.

– Пива? – спитав він.

– Горілки й чогось попоісти... – відповів я.

– А для дами? – спитав Альфонс.

– Дама теж вип'є горілки, – сказала Патриція Гольман.

– Сила, сила, – промовив Альфонс. – Є бігос – свинячі реберця з кислою капустою.

– Сам заколов кабана? – спитав я.

– Авжеж, сам!

– Але ж дама, певно, схоче на закуску чогось легшого, Альфонсе...

– Казна-що ви говорите, – сказав Альфонс. – Ви спершу погляньте на бігос!

Він гукнув офіціантові, щоб той показав нам бігос.

– Знаменита була льоха! – вів Альфонс далі. – Медалістка! Дві перші премії!

– Ну, проти цього й справді ніхто не встоїть, – на мій подив заявила раптом Патриція Гольман так упевнено, ніби вона роками вже вчащала до цього шинку.

Альфонс підморгнув:

– Отже, два бігоси?

Вона кивнула.

– Добре! Піду сам виберу!

Він подався на кухню.

– Я даремно побоювався, що вам тут не сподобається, – сказав я. – Ви вмиль скорили Альфонса. Сам пішов вибрати страву! Він робить це тільки заради постійних відвідувачів!

Повернувся Альфонс:

– Додав вам іще й свіженької ковбаси.

– Непогано! – зауважив я.

Альфонс приязно подивився на нас. Принесли горілку. Три чарки. Одну – для Альфонса.

- Ну то будьмо! - сказав він. - Щоб у наших дітей були багаті батьки!

Випили. І дівчина випила, а не просто пригубила.

- Сила, сила, - знову промовив Альфонс і почвалав до свого прилавка.

- Ну, як горілка? - спитав я.

Дівчина пощулилась.

- Трохи заміцна. Але ж мені не можна було осоромитися перед Альфонсом...

Бігос був на славу! Я з'їв дві великі порції, та й Патриція Гольман з'їла значно більше, ніж я від неї сподівався. Мені дуже подобалось, що вона так просто й невимушено поводить ся в компанії й відчувається в шинку, як удома. Без церемоній вона випила з Альфонсом ще чарку горілки.

Альфонс непомітно підморгнув мені, мовляв, усе йде гаразд. А Альфонс був знавець! Він не так знався на красі та культурі людини, але, скорше, на суті, на змісті.

- Якщо вам пощастить, то ви визнаєте Альфонсове вразливе місце, - сказав я.

- Хотіла б дізнатися, - відповіла дівчина. - Подивитись на нього, то не скажеш, що він може мати хоч якесь вразливе місце.

- Має! Он гляньте! - я показав на столик біля прилавка.

- Як?! Грамофон?!

- Не грамофон. Хор! Альфонсова пристрасть - хорові співи. Не танці, не класична музика, а тільки хор - чоловічий, змішаний... Усі оті платівки - то все хорові співи. Та ось і він іде...

- Ну як? Смакує? - спитав Альфонс.

- Як дома в рідної матінки, - відповів я.

- А як сподобалось дамі?

- Ніколи не їла такого смачного бігосу, - сміливо заявила дама.

Альфонс задоволено кивнув.

- Зараз я поставлю вам свою нову платівку. Ви такого ще не чули.

Він пішов до грамофона. Зашурхотіла по платівці голка - і в залі загримів могутній чоловічий хор, дужі голоси заспівали «Лісову тишу». Це була з біса гучна тиша.

З першого ж такту в пивничці залягла тиша. Не виказати благоговіння до Альфонсових хорів було просто небезпечно. Він стояв, спершись волохатими руками на прилавок. Під впливом співу обличчя його змінилося, стало замріяним - яким лишень здатне бути обличчя горили. Хорові співи мали над

Альфонсом незбагненну силу. Під їхнім впливом він ставав лагідним, як ягня. Він міг встряти в колотнечу, та коли в розпалі бійки лунав чоловічий хор, він одразу ж кидав битися, ніби до нього доторкнулися чарівною паличкою, починав слухати й уже ладен був замиритися. Колись, як він був іще запальніший, дружина завжди тримала під рукою його улюблені платівки. Тільки-но, бува, ситуація почне розпалятися й Альфонс дістає вже з-під прилавка молоток, як вона швиденько ставить голку на платівку – й він одразу ж кидає молоток, слухає і заспокоюється. Тепер потреба в цьому відпала: дружина його померла, її портрет – дарунок Фердинанда Грау, який за це міг харчуватися в пивниці безкоштовно, – висів над прилавком, та й сам Альфонс постарів, і запал його згас. Платівка скінчилась, Альфонс підійшов до нас.

– Чудово! – сказав я.

– Особливо перший тенор, – додала Патриція Гольман.

– Слушно, – сказав Альфонс і вперше за весь вечір пожвавішав, – а ви розумієтеся на таких речах! Перший тенор – то співак високого класу.

Ми розпрощалися з хазяїном.

– Вітайте від мене Готфріда, – сказав він. – Скажіть, нехай заходить!

Ми стояли на вулиці. Перед будинком росло старе гіллясте дерево, плями світла й тіні від ліхтарів неспокійно бігали по дереву аж до густої крони. Гілки вже вкривалися легеньким зеленим пушком, у темному хисткому світлі дерево виглядало могутнім і високим, здавалося, що крона його губиться в сутінках десь там угорі – так наче велетенська розчепірена рука з незмірною тугою поривається до неба.

Патриція Гольман скулилась.

– Вам холодно? – спитав я.

Вона підняла плечі й засунула руки в рукава свого хутряного жакета.

– Скоро зігріюсь. У приміщенні було досить жарко.

– Ви надто легко одягнені. Вечори іще холодні.

Вона похитала головою.

– Не люблю важкої одежі. Та й хочеться, щоб нарешті потепліло. Не терплю холоду. Принаймні тут, у місті.

– У «кадилаку» тепло, – сказав я. – Про всяк випадок я взяв із собою плед.

Я допоміг їй сісти в машину й поклав їй на коліна плед. Вона підтягла його вище.

– Розкішно! От тепер чудово. А то холод навіває сум.

- Не лише холод... Проїдемося трохи? - спитав я, сідаючи за кермо.

Вона кивнула:

- З приємністю.

- А куди?

- Так просто, потихеньку вулицями... Однаково куди...

- Гаразд...

Я запустив мотор, і ми повільно поїхали містом просто так, навмання. Це була година пік вуличного руху. Майже нечутно посувалися ми вулицями - так тихо похуркувала машина. Здавалося, що наш автомобіль - це корабель, який безгучно лине барвистими каналами життя. Повз нас пропливали вулиці, освітлені під'їзди будинків, вогні, ряди ліхтарів, солодка, ніжна схвильованість цього вечора, лагідний трепет осяяної вогнями ночі, а над усім цим, поміж дахами, свинцево-сіре глибоке небо, що поглинало зняту містом заправу.

Дівчина мовчки сиділа поруч мене, світло й тіні падали крізь шибку їй на обличчя, перебігали по ньому. Час від часу я поглядав на неї збоку; я знову згадував той вечір, коли вперше побачив її. Обличчя її посерйознішало, здавалося чужішим, аніж щойно перед цим, але вродливішим - те саме обличчя, що так схвилювало мене тоді й глибоко запало мені в пам'ять. У ньому ніби прозирає якийсь таємничий спокій, властивий природі - деревам, хмаринам, звірам, а інколи - й жінці.

Ми їхали тихими вулицями передмістя. Вітер дужчав, і здавалося, ніби він жене поперед себе ніч. На великому майдані, круг якого у садочках дрімали невеличкі будиночки, я спинив машину.

Патриція Гольман наче прокинулась зі сну.

- Так гарно, - промовила вона. - Якби в мене була машина, я б шовечора їздила собі отак потихеньку. Щось фантастичне є в тому, коли усе отак безгучно пропливає повз тебе. Усе наяву й водночас ніби уві сні. Як на мене, то такого вечора й ніяке товариство не потрібне...

Я витяг із кишені пачку сигарет.

- А взагалі хочеться, щоб увечері хтось був поруч, правда?...

Вона кивнула:

- Увечері - так. То щось незбагненне... Коли настає темрява.

Я розкрив пачку.

- Це - американські сигарети. Подобаються вам такі?

– Так. Більше, ніж будь-які інші.

Я підніс їй запалений сірник. На якусь мить тепле і близьке світло сірника осяяло її обличчя й мої руки, і в мене раптом промайнула шалена думка, ніби ми з нею давно вже належимо одне одному.

Я опустил шибку, щоб витягало дим з машини.

– Хочете трохи самі посидіти за кермом? – спитав я. – Це буде вам за розвагу.

Вона обернулася до мене.

– Звичайно, хотілося б... Але ж я не вмію.

– Справді не вмієте?

– Ні. Ніколи не вчилася.

Я відчув у цьому свій козир:

– Адже Біндінг давно міг би вас цього навчити.

Вона засміялась:

– Біндінг надто закоханий у свою машину. Він до неї нікого не підпускає.

– То вже просто безглуздя, – заявив я, задоволений, що можу дати ляпаса товстому Біндінгові. – Я дозволю вам це без усякої підготовки. Ось давайте!

Відкинувши всі Кестерові застереження, я виліз із машини, щоб пустити дівчину до керма. Вона розхвилювалась:

– Та я ж справді не вмію.

– Умієте, – заперечив я, – умієте. Ви просто цього й самі не знаєте.

Я показав, як запускати мотор, як переключати швидкість.

– Ось так... – закінчив я, – а тепер рухаймо!

– Одну хвилинку! – Вона показала на автобус, що самотньо їхав вулицею. – Може, нехай проїде...

– У жодному разі! – я швидко ввімкнув мотор, дав швидкість.

Вона вхопилась за кермо й напружено вдивлялась у дорогу.

– Господи! Ми ідемо занадто швидко!

- Ми ідемо із швидкістю двадцять п'ять кілометрів, - сказав я, глянувши на спідометр, - а насправді це тільки двадцять. Непогана швидкість для бігуна на далекі дистанції...

- А мені здається, що всі вісімдесят...

За кілька хвилин вона здолала страх. Ми їхали широкою прямою вулицею. «Кадилак» ледь похитувався з боку на бік, наче його заправили замість бензину коньяком, часом він мало не наїздив на тротуар, але поступово все пішло як слід, і сталося так, як я й передбачав: ми раптом стали вчителем і ученицею, я дістав перевагу, а таку ситуацію можна було використати.

- Увага! - сказав я. - Онде стоїть поліцей!

- Спинитися?

- Тепер уже запізно!

- А що буде, як він мене застукає? Я ж не маю прав...

- Нас обох заберуть до в'язниці.

- Господи! - Вона злякано шукала ногою гальма.

- Газуйте! - гукнув я. - Газуйте! Натискайте на педаль! Треба гордо та швидко промчати повз поліцей. Найкращий засіб проти закону - нахабство!

Поліцей не звернув на нас аніякої уваги. Дівчина полегшено зітхнула.

- Я не знала досі, що вуличні поліцей можуть бути страшніші за вогнедишних драконів... - сказала вона, коли ми від'їхали вже на кількасот метрів.

- Вони страшні тільки тоді, коли на них наїдеш, - сказав я, повільно переключаючи ручне гальмо. - Ось чудова бічна вулиця, зовсім безлюдна. Отут ми й потренуємось як слід. Насамперед - як рушати з місця і як зупинятися.

Патриція Гольман кілька разів підряд глушила мотор. Вона розстебнула хутряний жакет і сказала:

- Аж зігрілася! Але ж треба навчитись!

Сидячи за кермом, вона старанно й уважно спостерігала все, що я їй показував. Потім, хвилюючись, навіть стиха скрикуючи, вона зробила на машині перші повороти. Вона лякалась зустрічних фар, як чортів, радіючи, коли вони благополучно минали нас. І невдовзі в маленькій кабіні, тьмяно освітленій щитком керування, запанувала та товариська атмосфера, що так швидко виникає під час спільної роботи, в технічних та інших справах. І коли ми за півгодини помінялися місцями, щоб їхати назад, ми вже заприязнилися краще, аніж коли б розповіли одне одному про все своє життя.

Неподалік од Ніколаїштрасе я знову спинив машину. Над нами виблискувала вогнями червона кінореклама. Асфальт під нею тьмяно відсвічував бляклим пурпуром. На обочині лисніла велика чорна пляма від мастила.

– А тепер, – сказав я, – ми чесно заробили, щоб перехилити по чарці. Де б нам це зробити?

Патриція Гольман хвилинку подумала.

– Ходімо знову до того чудового бару з вітрильниками, – запропонувала вона.

Мене враз охопило хвилювання. У тому барі безперечно сидів тепер останній із романтиків. Я навіть уявив собі, яке в нього буде обличчя...

– Ет, – швиденько відказав я, – що в ньому особливого? Є набагато приємніші ресторанчики...

– Не знаю... Мені там так сподобалося...

– Справді? – розгублено спитав я. – Вам там сподобалося?

– Авжеж, – відповіла вона, сміючись, – навіть дуже сподобалось!...

«На тобі таке, – подумав я, – а я ж так себе сварив за це!»

– Але мені здається, що зараз там дуже завізно, – ще раз спробував я урятувати ситуацію.

– Можна ж подивитися...

– А справді. – Я розмірковував, як мені бути.

Під'їхавши, я швиденько вискочив з машини.

– Швиденько гляну, як воно там... Зараз же вернусь.

Крім Валентина, знайомих у барі не було.

– Скажи-но, – спитав я його, – Готфрід уже був тут?

Валентин ствердно кивнув.

– Був. І Отто з ним. Півгодини тому пішли.

– Шкода, – відповів я, полегшено зітхнувши, – хотів з ними зустрітися.

Повернувшись до машини, я сказав:

– Можна спробувати, сьогодні тут випадково не так уже й людно.

Проте для обережності я поставив «кадилак» за рогом вулиці, в найтемнішому місці.

Але не минуло й десяти хвилин, як жовточуба Ленцова голова з'явилася біля прилавка. «Бий тебе лихий, – подумав я, – от і влип! Краще б уже це сталося десь тижнів за два...»

Готфрід, здавалося, зайшов на хвилинку. Я вже подумав був, що небезпека минула, аж тут Валентин показав Ленцові на мене. Не треба було брехати, ніби я хотів з ним побачитись! Готфрідове обличчя, коли він нас угледів, було чудовим взірцем для кіноактора, що старанно опановує свій фах. Очі полізли на лоба, нижня щелепа мало не відпала – я аж злякався. Шкода, що цієї миті в барі не було якогось режисера; я певний, що він тут-таки запросив би Ленца на якусь роль. Приміром, на роль моряка, перед яким після аварії корабля з морської безодні виринає й сичить велетенський змії.

Готфрід швидко опанував себе. Я кинув йому погляд, яким настирливо благав його вшитися звідси геть. Він відповів на це підступною усмішечкою, обсмикав піджак і пішов до нас.

Я знав, що на мене чекає, і тому зараз же перейшов у наступ.

– Ти вже відвіз фрейлейн Бомблат додому? – спитав я, щоб одразу ж нейтралізувати його.

– Так, – відповів Готфрід, не змигнувши й оком і нічим не виказавши, що мить тому він навіть гадки не мав про якусь там фрейлейн Бомблат. – Вона тебе вітає і просить, щоб ти їй зателефонував завтра вранці.

Це був добрий контрудар! Я кивнув.

– Зателефоную. Сподіваюся, що вона купить-таки машину.

Ленц знову відкрив був рота, та я стусонув його в голінку й так на нього подивився, що він, усміхнувшись, замовк. Ми випили по чарці. Я пив тільки коктейль «Сайд-кар» з лимонним соком. Боявся, щоб знову не збитися на слизьке.

Готфрід був у чудовому гуморі.

– Тільки-но заходив до тебе, – сказав він. – Думав, що підемо кудись разом. Тоді зайшов у містечко розваг. Там нова чудова карусель. Давайте підемо туди, га? – Він глянув на Патрицію Гольман.

– Ходімо швидше! – відповіла вона. – Я страшенно люблю карусель!

– Тоді ходімо зараз же! – сказав я, радіючи, що ми підемо з бару – на вулиці все було простіше.

Шарманшики – перші форпости містечка розваг. Меланхолійні ніжні звуки. На потертих оксамитових килимчиках, якими звичайно вкривають шарманки, сидить часом папуга або змерзле мавпеня в червоній сукняній курточці. Пронизливо лунають голоси торговців. Вони продають клей для порцеляни, склорізнi алмази, шербет, повітряні кульки, тканини. Від карбідних ламп розливається

холодне синювате світло та специфічний запах. Ворожки, астрологи, ятки з медовими пряниками, човни-гойдалки, павільйончики з атракціонами й нарешті – гучна музика, різноколірні барви, блиск – освітлені, наче палаци, кружляли башти каруселей.

– Нумо, дітки! – Ленц із розмаяною чуприною кинувся до «американських гірок».

Тут грав найпотужніший оркестр. З укритих позолотою ніш павільйончика, по шестеро з кожної, виходили фанфаристи, поверталися на всі боки, сурмили, салютували фанфарами й відступали назад. То було грандіозне видовище!

Ми сіли у велику гондолу з головою лебедя і помчали вгору та вниз. Навколишній світ мерехтів і мчав повз нас, погойдувався і провалювався у чорний тунель, крізь який ми пролітали під стук барабанів, а тоді виринали назустріч блиску й фанфарам.

– Далі!

Готфрід метнувся до «летючої каруселі» з дирижаблями й аеропланами. Ми взяли на абордаж цепелін і зробили на ньому три кола.

Засапані, ми знову опинилися на землі.

– А тепер до чортового колеса! – заявив Ленц.

Чортове колесо – це велике і гладеньке, трохи опукле кружало, що обертається все швидше й швидше, і треба зуміти вдержатись на ньому! На кружало стало щось чоловік із двадцять. І Готфрід із ними. Він бігав, як навіжений, і публіка аплодувала йому. Під кінець він лишився на кружалі тільки вдвох із якоюсь гладкою куховаркою. Побачивши, що їй уже не вдержатися, ця хитруха просто сіла посередині кружала, а Готфрід гасав навколо неї. Інших усіх уже поскидало. Нарешті, ця ж сама доля спіткала й останнього з романтиків – він поточився просто в обійми куховарки й разом із нею скотився з кружала. Готфрід підійшов до нас, ведучи куховарку під руку, називаючи її просто – Ліна. Ліна ніяково посміхалася. Готфрід спитав, чим її можна погостувати. Ліна відповіла, що пиво добре втамовує спрагу. Обое зникли в баварському павільйончику.

– Ну, а ми? Куди ми тепер підемо? – спитала Патриція Гольман: очі її блищали.

– До лабіринту привидів, – відповів я, показуючи на великий павільйон.

Шлях через лабіринт був сповнений несподіванок. Тільки-но ми ступили кілька кроків – і ось уже під нами захиталася підлога, чиєсь руки мацали нас у темряві, якісь страшні пики вистромлялися з кутків, завивали привиди. Ми сміялись, але раптом дівчина сахнулася назад, перелякавшись освітленого зеленого черепа. На якусь мить вона опинилась у мене в обіймах, я відчув на обличчі її віддих, а на устах – її волосся, але вона зараз же знову засміялась, і я випустив її з рук.

Я випустив її з рук, але щось у мені самому не випускало її. Ми давно вже вийшли з лабіринту, а я все ще відчував її плече у своїй руці, її м'яке

волосся, ледь уловний персиковий запах її шкіри. Я уникав дивитися на неї. Вона відразу ж стала для мене якоюсь іншою.

Ленц уже чекав на нас. Він стояв сам.

– А де ж Ліна? – спитав я.

– П'є, – відповів він, киваючи головою на баварський павільйончик. – З ковалем.

– Співчуваю! – вимовив я.

– Дурниці, – сказав на те Готфрід, – давай-но краще візьмемось до серйозної чоловічої роботи.

Ми пішли до павільйону, де кидали на гачки кільця з твердої гуми й вигравали таким чином усілякі речі.

– Що ж, – промовив Ленц, звертаючись до Патриції Гольман, збиваючи капелюх на потилицю, – зараз ми здобудемо вам гарний посаг.

Він кинув перший і виграв будильник. За ним кинув я і здобув плюшевого ведмедика. Власник павільйону, передаючи нам наші виграші, голосно розхвалював їх, щоб принадити інших клієнтів.

– Скоро ти прикусиш язика, – усміхнувся Готфрід і підчепив сковороду. А я – ще одного плюшевого ведмедика.

– Оце-то щастить! – сказав власник павільйону, передаючи нам речі.

Він іще не знав, що його чекає. Ленц найкраще з усієї нашої роти кидав гранати, а взимку, коли нічого було робити, ми цілі місяці тренувалися, щоб накидати наші капелюхи на найрізноманітніші гачки. Порівняно до тих вправ накидати отут кільця було дитячою забавкою. Далі Готфрід без якихось зусиль виграв кришталеву вазу для квітів. Я – півдесятка грамофонних платівок. Хазяїн атракціону мовчки підсунув нам наші виграші, а тоді перевірів свої гачки. Ленц націлився і виграв сервіз для кави, другий приз! Коло нас зібрався вже натовп глядачів. Я швидко накинув аж три кільця на один і той самий гачок. Результат – «Покута святої Магдалини» у золоченій рамі.

Хазяїн павільйону скривився, як середа на п'ятницю, і відмовився давати нам іще кільця. Ми вже хотіли були покинути гру, та глядачі зняли галас, вимагаючи, щоб господар не заважав нам веселитися. Вони хотіли побачити, як пустять з торбами власника павільйону. Найбільше галасувала Ліна, що з'явилася раптом зі своїм ковалем.

– Кидати мимо – то це можна, га? – репетувала вона. – А як влучати, то ні?!

Коваль щось і собі бурчав, підтримуючи її.

– Гаразд, – погодився Ленц, – кожен іще по разу.

Я кинув перший і виграв таз, глек та мильницю. Тоді підійшов Ленц і взяв п'ятеро кілець. Швидко накинув чотири з них на один і той самий гачок. Перед п'ятим зробив паузу, як справжній митець, дістав сигарету. Аж трое чоловіків потяглися до нього з запаленими сірниками. Коваль поплескав його по спині. Ліна так хвилювалась, що гризла свій носовичок. Готфрід прицілився і кинув легенько, щоб не відскочило, останнє кільце на чотири попередніх. Вона повисло на гачку. Глядачі схвально заревли – Ленцові дістався головний виграш: дитячий візок із рожевою ковдрою й мережаними подушками.

Проклинаючи все на світі, власник павільйону викотив візок. Ми поклали туди все, що виграли, і рушили до іншого павільйону. Ліна котила візок. Коваль кидав з цього приводу такі дотепи, що я змушений був іти з Патрицією Гольман трохи позаду. У сусідньому павільйоні накидали кільця на пляшки з вином. Якщо кільце попадало на шийку – ви вигравали пляшку. Ми виграли шість пляшок. Ленц поглянув на етикетки й подарував вино ковалеві.

Була іще одна халабудка на зразок попередніх. Але власник уже пронюхав, що діється, і, коли ми підійшли, заявив, що вже зачинено. Побачивши, що тут можна вигравати пляшки з пивом, коваль хотів зняти галас, та ми відмовилися: хазяїн павільйону не мав однієї руки.

У супроводі цілого почту ми пішли до «кадилака».

– Що ж його тепер робити? – спитав Ленц, чухаючи потилицю. – Краще не придумаш, як припасувати дитячий візок ззаду й так везти його.

– Авжеж, – сказав я, – але тобі доведеться сісти в нього й кермувати, щоб він не перекинувся.

Патриція Гольман запротестувала, її непокоїло, що Ленц і насправді так зробить.

– Гаразд, – сказав Готфрід, – тоді давайте ділити. Обох плюшевих ведмедиків неодмінно вам. Грамофонні платівки теж вам. А що робити зі сковородою?

Дівчина похитала головою.

– У такому разі переходить у власність майстерні, – проголосив Готфрід. – Бери її собі, Роббі, ти ж давній мастак смажити яечню... А сервіз для кави?

Дівчина хитнула головою в бік Ліни.

Куховарка зашарілася. Готфрід передав їй усі предмети з сервізу урочисто, наче видавав премію. Потім дістав таз для умивання.

– А ця посудина? Панові ковалеві, правда ж? Вона йому знадобиться. Та й будильник теж. Бо ж ковалі сплять міцно...

Я подав Готфрідові вазу для квітів. Він вручив її Ліні. Вона намагалась, пробелькотівши щось, відмовитись. Її очі прикипіли до «Покути святої Магдалини». Вона подумала, що коли візьме вазу, то картина дістанеться ковалеві.

– Я страх як люблю мистецтво, – вимовила вона нарешті. Зворушлива у своїй жадібності, вона стояла перед нами і схвильовано гризла свої червоні пальці.

– Шановна фрейлейн, що ви на це скажете? – спитав Ленц, поважно повертаючись до Патриції Гольман.

Дівчина взяла картину й віддала куховарці.

– Це дуже гарна картина, Ліно, – сказала вона.

– Повісь її над ліжком, і нехай вона тебе надихає, – додав Ленц.

Ліна схопила картину. На очах їй виступили сльози. Вона так була вдячна, що аж заїкатися почала.

– Ну, а тепер ти, – замислено звернувся Ленц до дитячого візка.

Ліна, забувши, що тільки-но милувалася з портрета Магдалини, знову жадібно прикипіла очима до візка. Коваль висловив думку, що, мовляв, ніколи не знаєш, коли така штука раптом стане в пригоді, і так розреготався з цього приводу, що впустив пляшку з вином. Та Ленц уважав, що з них досить.

– Стривайте-но, я он там щось спостеріг... – сказав він і зник. За кілька хвилин він повернувся, узяв візок і кудись його покотив. Повернувся вже без візка та сказав:

– Усе гаразд!

Ми сіли в «кадилак».

– Як на Різдво! – сказала Ліна, ошасливлена подарунками, і простягла нам на прощання свою червону лапу.

Коваль відкликав нас убік.

– Слухайте-но! – сказав він. – Якщо вам треба буде когось відлупцювати, я живу на Лейбніцштрассе, 16, у дворі, ліворуч, на третьому поверсі. Якщо їх буде кілька, то й я прийду зі своїми хлопцями.

– Домовилися, – відповіли ми й поїхали.

Виїхавши з містечка розваг, ми звернули вбік, і тут Готфрід показав кудись крізь віконце машини. Ми побачили наш дитячий візок, а в ньому справжнє немовля; біля візка стояла бліда жінка, що й досі не могла отямитися від збентеження – вона все ще роздивлялася подарунок.

– Правда ж, добре? – сказав Готфрід.

– Віддайте їй ще й плюшевих ведмедиків! – вигукнула Патриція Гольман. – Там їхнє місце!

– Хіба що одного, – сказав Ленц. – А другий нехай лишиться вам.

- Ні, віддайте обох!

- Гаразд.

Ленц вискочив з машини, тицьнув плюшевих звіряток жінці в руки і, перш ніж вона встигла щось сказати, помчав назад, так наче за ним хтось гнався.

- Ну, от, - засапано сказав він, - тепер мене аж у млюсть кинуло від власного благородства. Підвезіть мене до «Інтернаціоналю». Мені неодмінно треба випити коньяку.

Він виліз, а я відвіз дівчину додому. Усе було не так, як минулого разу. Вона стояла в дверях, і по її обличчю перебігало світло ліхтаря. Вона була прекрасна. Я страх як хотів залишитися з нею.

- На добраніч, - сказав я, - спіть спокійно.

- На добраніч!

Я дивився їй услід, аж поки погасло освітлення на сходах, а тоді поїхав «кадилаком» геть. Почувався я якось дивно. Це було не так, як звичайно, коли ввечері захопишся раптом якоюсь дівчиною. Тут була якась велика ніжність. Ніжність і бажання дати собі повну волю. Волю полинати кудись у невідоме...

Я поїхав до Ленца в «Інтернаціональ». Там майже нікого не було. У куточку сиділа Фріці зі своїм приятелем, офіціантом Алоїсом. Вони про щось сперечалися. Готфрід сидів з Мімі й Валлі на канапі біля прилавка. Він приязно розмовляв з обома, навіть із бідолашною підстаркуватою Мімі.

Дівчата скоро пішли. Їм треба було йти «на роботу» - саме був час. Мімі постогнувала й зітхала - у неї корчило ноги. Я підсів до Готфріда.

- Ну, давай, рубай, - сказав я.

- А навіщо, малий, - на мое здивування відповів він. - Ти робиш усе правильно.

Мені полегшало на серці, що він так просто поставився до всього.

- Міг би сам хоч слово зронити, - сказав я.

Він махнув рукою:

- Дурниці!

Я замовив рому.

- А знаєш, - сказав я трохи згодом, - я уявлення не маю, хто вона й що. Не знаю навіть, що в неї з Біндінгом. Він тобі що-небудь сказав тоді?

Ленц глянув на мене:

– Хіба це тебе непокоїть?

– Ні.

– Я так і думав. А це пальто тобі, до речі, личить...

Я почервонів.

– Чого ти соромишся? Ти на правильному шляху. Я б і сам не від того...

Я трохи помовчав.

– Чому це так, Готфріде? – нарешті спитав я.

– А так, що все інше – це сміття, мотлох, Роббі. Бо в наш час немає нічого такого, що було б чогось варте. Згадай, що тобі вчора казав Фердинанд. Він має слухність, цей старий товстий мертвописець. А тепер ходи-но до ящика й зіграй кілька старих солдатських пісень.

Я зіграв «Три лілеї» та «Аргонський ліс». У безлюдній кав'ярні вони лунали, наче пісні привидів. Мене обступили спогади – де й коли ми їх співали.

## VII

Два дні по тому Кестер квапливо вискочив із нашої «контори».

– Роббі, щойно дзвонив твій Блюменталь. Об одинадцятій маєш бути в нього з «кадилаком». Він хоче зробити пробний виїзд.

Я кинув викрутку та французький ключ.

– Отто, друже! От якби це діло вигоріло!

– А що я вам казав, – почулося з оглядової ями, де Ленц порпався під «фордом». – Я казав, що він іще прийде. Слухати треба Готфріда!

– Заткни пельку, тут діло серйозне! – grimнув я на нього. – Отто, на скільки мені можна відступитися від нашої ціни?

– Щонайбільше – на дві тисячі. У крайньому разі – на дві тисячі двісті. Коли вже інакше нічого не вийде – на дві з половиною. Коли побачиш, що маєш діло з божевільним, – на дві шістсот. Але тоді скажеш йому, ми його довіку проклинатимемо.

– Добре!

Ми надраїли машину до неймовірного блиску. Я сів за кермо. Кестер сказав, поклавши мені руку на плече:

– Роббі, пам’ятай, що ти, будучи солдатом, відстоював і не таке. До останньої краплі крові борони честь нашої майстерні. Умри, та не відведи руки з Блюменталевого гаманця.

– Буде зроблено! – усміхнувся я.

Ленц дістав із кишені якусь медаль і тицьнув мені її.

– Потримайся за мій амулет, Роббі!

– Про мене... – Я взяв у руку медаль.

– Абракадабра, великий Шіво, – молився Ленц, – благослови цього боягуза, надай йому мужності й сили! Стривай, візьми його краще з собою! А тепер іще плюнь тричі!

– Порядок, – сказав я, плюнув йому під ноги й поїхав. Юп схвильовано відсалютував мені бензиновим шлангом.

По дорозі я купив кілька гвоздик і, як мені здавалося, зі смаком поставив їх у кришталеві вазочки, прилаштовані в машині. Я сподівався вплинути цим на пані Блюменталь.

На жаль, Блюменталь прийняв мене в конторі, а не вдома. Довелося чекати з чверть години. «Голубе мій, – подумав я, – ці штучки ми знаємо, на таке ти мене не візьмеш». У приймальні я розпитав про фірму гарненьку друкарку, задобривши її гвоздичкою зі свого піджака. Трикотажні вироби, торгівля йде добре, у конторі працює дев’ять чоловік, є лагідний компаньйон, є запеклий конкурент – фірма «Майер і син», там син власника їздить червоним двомісним «есексом»... Це все, що я встиг дізнатися, поки Блюменталь запросив мене в кабінет.

Він одразу ж спробував ошелешити мене.

– Юначе, – сказав він, – часу в мене обмаль. Ціна, яку ви тоді назвали, – ваша нездійсненна мрія. Так-от, поклавши руку на серце, скільки коштує машина?

– Сім тисяч марок, – відповів я.

Він різко відвернувся.

– Тоді нічого не вийде.

– Пане Блюменталь, – сказав я, – подивіться ще раз на машину.

– Не треба, – перебив він мене, – я ще тоді добре до неї придивився.

– Можна дивитися і можна бачити, – зауважив я. – Вам треба подивитися на деталі. Лакування – першокласне, фірми «Фоль і Рурбек», собівартість двісті п'ятдесят марок, усі покришки нові, ціна за преїскурантом – шістсот марок, то вже маємо вісімсот п'ятдесят! Оббивка з найкращого корду...

Він махнув рукою. Я почав знову. Запропонував йому оглянути комплект інструментів високого класу, верх із розкішної шкіри, хромований радіатор, найсучасніші бампери – шістдесят марок за пару; я поривався до «кадилака», як дитина до матері, силкуючись умовити Блюменталья піти зі мною до машини. Я знав, що коли стоятиму на землі, то, як Антей, відчую приплив нових сил. Ціна здається не такою вже й страшною, коли замість абстрактного торгу покупцеві показують товар.

Але й Блюменталь так само знав, що сила його – за оцим письмовим столом.

Він зняв окуляри й аж тепер по-справжньому взявся до мене. Ми боролись, як тигр і удав. Удавом був Блюменталь. Не встиг я й угору глянути, як він уже виторгував півтори тисячі марок.

Мене охопив страх. Я сягнув до кишені й міцно стиснув рукою Готфрідів амулет.

– Пане Блюменталь, – сказав я, уже добряче зморений, – уже перша година, вам, безперечно, час обідати!

Мені будь-що хотілося втекти з цієї контори, де ціни тануть, як сніг.

– Я обідаю лише о другій, – незворушно промовив Блюменталь. – Але знаєте що? Ми можемо зробити зараз пробну поїздку.

Я полегшено зітхнув.

– А тоді знову поговоримо, – додав він.

Мені знову забило дух.

Ми поїхали до нього додому. На мое здивування, у машині він ураз став інший – наче його підмінили. Добродушно розповів давно відомий мені анекдот про імператора Франца Йосифа. Я теж розповів йому анекдот про трамвайного кондуктора, він мені тоді – про саксонця, що збився з дороги, а я йому – про закохану шотландську пару, і, тільки під'їхавши до його домівки, ми враз знову споважніли. Він попросив мене зачекати й пішов по дружину.

– Мій любий гладкий «кадилаче»! – сказав я, поплескуючи машину по радіатору. – За всіма тими анекдотами, безперечно, криється якась нова крутня. Та не журись – ми вже якось прихистимо тебе тут. Він купить тебе, бо, коли єврей прийшов удруге, це означає, що він таки купить. Коли приходить удруге християнин, то він іще довго не купує. Він зробить не одну пробну поїздку, щоб заощадити на таксі, а тоді раптом згадає, що замість машини йому потрібне обладнання для кухні. Ні, братику, краще вже мати діло з євреями, вони знають, чого хочуть. Але присягаюся тобі, мій любий товстуне: якщо я спушу цьому нащадкові норовливого Юди Маккавея ще хоча б сто марок, – то довіку не вип'ю і чарки горілки!

Вийшла пані Блюменталь. Я пригадав собі всі Ленцові поради та вмить із вояка став джентльменом. Блюменталь на це тільки підло усміхнувся. То був залізний чоловік, йому більше личило б продавати локомотиви, а не трикотажні вироби.

Я подбав про те, щоб він сів на задне сидіння, а його жінка – поруч мене.

– Куди накажете повезти вас, шановна пані? – улесливо спитав я.

– Та куди хочете, – відповіла вона, поблажливо всміхаючись.

Під час поїздки я без упину розмовляв. Мое щастя, що я мав справу з простодушною людиною. Говорив я так тихо, що Блюменталь навряд чи міг щось розчути. Я почувався так вільніше. Досить того, що він сидів у мене за спиною.

Ми зупинилися. Вийшовши з машини, я впевнено глянув на свого супротивника.

– Ви мусите погодитись, пане Блюменталь, що машина йде як по маслу.

– Та де там те масло, юначе, – заперечив він якось надивовижу миролюбно, – коли податки з'ідають усе. За машину треба платити дуже високі податки. Це щоб ви знали!

– Пане Блюменталь, – сказав я, докладаючи всіх зусиль, щоб не збитися з тону, – ви людина ділова, з вами я можу говорити відверто. Це ж не податки, це – накладні витрати. Скажіть-но самі, що потрібне нині, щоб провадити якесь діло? Ви ж знаєте: це вже не капітал, як було колись, це – кредит, довіра клієнтів! А як здобути кредит? Тільки через показний зовнішній вигляд. «Кадилак» – солідна машина, швидка та вигідна, до того ж не старомодна, в ній – дух здорового бургерства, це – жива реклама для фірми.

Блюменталья це розвеселило; він звернувся до жінки:

– А він має єврейську голову, га? Юначе, – звернувся він до мене так само по-свійському, – тепер найкраща реклама солідності – зношений костюм і поїздка автобусом. Коли б у нас з вами були ті гроші, які ще не сплачено за ці всі елегантні машини, що мчать повз нас, ми могли б покинути діло й спокійно піти на відпочинок. Це я вам кажу по секрету.

Я глянув на нього з недовірою. Чим скінчиться оцей привітний тон? А може, присутність жінки тамує його бойовий дух? Я вирішив розрядити пістолет.

– «Кадилак» – це не якийсь там «есекс», хіба не так, шановна пані? Молодший із власників фірми «Майер і син» їздить на «есексі», але мені така машина й задушно не потрібна, тарадайка, та й годі, та ще й червона, аж очі пече...

Почувши, як засопів Блюменталь, я швиденько повів далі:

– А оцей колір дуже добре пасує вам, шановна пані, – синій кобальт приглушеного відтінку для блондинки...

Раптом Блюменталь ошкірився, наче мавпа у тропічному лісі.

– «Майер і син» – це здорово, здорово! – аж захлинався він сміхом. – Та ще й оці ваші розпатякування!.. Розпатякування!..

Глянувши на нього, я не повірив власним очам: він сміявся щиро! Я тієї ж миті натиснув на ту саму педаль:

– Пане Блюменталь, дозвольте дещо спростувати. Розпатякування перед жінкою – це вже не розпатякування, це – компліменти, що їх у наші жалюгідні часи говорять, на жаль, дедалі рідше. Жінка – це не суцільнометалеві меблі, це – квітка, їй потрібна не ділова розмова, а веселі, як сонце, слова. Краще сказати їй щодня щось приємне, аніж ціле життя працювати на неї, дотримуючись серйозності. Це я вам кажу. Теж по секрету... А я, до речі, не розпатякував, а тільки послався на основний закон фізики: сине добре пасує до білявого.

– Гарно рикаеш, леве, – сказав Блюменталь, усміхаючись. – Послухайте-но, пане Локамп! Я знаю, що міг би виторгувати ще не менш як тисячу марок...

Я відступив на крок. «От диявол підступний, – подумав я, – ось той удар, якого я й боявся...» Я вже уявляв собі, як житиму далі непитушим, і глянув на пані Блюменталь очима загнаного ягняти...

– Але ж, татусю... – мовила вона.

– Облиш, матусю, – відповів він. – Отже, я міг би, але не зроблю цього. Мені, як людині діловій, було приємно вас послухати – оце робота! Трохи забагато фантазії, а проте... А щодо «Майера і сина» – то просто здорово. Ваша матінка не єврейка?

– Ні.

– Працювали колись у конфекції?

– Так.

– От бачите, звідти у вас і цей стиль роботи. А в якій галузі?

– У душевній, – відповів я, – хотів стати вчителем.

– Честь і хвала вам, пане Локамп, – сказав Блюменталь, – якщо будете колись без роботи, подзвоніть мені!

Він виписав чек і дав мені його. Я не вірив власним очам... Гроші наперед! Це ж диво!

– Пане Блюменталь, – сказав я знічено, – дозвольте мені додати безкоштовно дві кришталеві попільнички й першокласний гумовий килимчик під ноги...

– Давайте, – погодився Блюменталь, – то й старому Блюменталю хоч раз дістався якийсь подарунок.

Потім він запросив мене на завтра до них на вечерю. Пані Блюменталь приязно усміхнулася мені.

– Буде фарширована щука, – лагідно сказала вона.

– Делікатес! – підтвердив я. – Тоді я завтра ж і машину вам прижену. Зранку ми оформимо папери.

Ластівкою я полинув до майстерні. Але Ленц із Кестером пішли обідати, й мені довелося погамувати свій триумф. На місці був тільки Юп.

– Продали? – спитав він.

– А тобі вже не терпиться дізнатися, шибенику! – сказав я. – На ось тобі талер. Збудуй собі на нього літак!

– Виходить, продали! – ошкірився Юп.

– Я поїду пообідаю. Та горе тобі, якщо ти скажеш ім хоча б слово, поки я прийду!

– Пане Локамп, – запевнив він мене, підкидаючи монету в повітря, – я – могила.

– Якраз схоже на те... – сказав я і дав газ.

Коли я, повернувшись, в'їхав у двір, Юп подав мені знак.

– Що таке? – спитав я. – Ти вже пробовкнувся?

– Пане Локамп! Я ж кремінь! Але... – він осміхнувся. – Той хазяїн «форда» – тут...

Поставивши «кадилак» у дворі, я пішов до майстерні. Пекар саме схилювся над альбомом із зразками фарб. На ньому було картате пальто під пояс, на рукаві – широка пов'язка з жалобного крепу. Поруч нього стояла гарненька особа: жваві чорні оченята, розстебнуте пальтечко, обшите уже потертим кролячим хутром; тісні лаковані черевички. Брюнетка була за ясну кіновар, але пекар, що носив іще жалобу, був проти червонястих відтінків. Він запропонував бляклий жовтуватий-сірий колір.

– Та ти що! – закопилила губки чорнява. – «Форд» треба лакувати яскравими фарбами, бо інакше він не матиме ніякого вигляду.

Коли пекар додивлявся до зразків, вона кидала на нас змовницькі погляди, знизувала плечима, кривила рот і підморгувала. Моторна крихітка! Нарешті обоє дійшли згоди на зеленуватому кольорі, що нагадував колір резеди. Дамі хотілося мати до цього світлий відкидний верх. Але тут пекар не поступився – треба ж було десь показати жалобу. Він наполіг на тому, щоб верх був із чорної шкіри. На цьому він ще й заробив, бо ж верх ми йому робили безкоштовно, а шкіра була дорожча за тканину.

Вони пішли, але на подвір'ї затрималися.

Як тільки брюнетка побачила «кадилак», вона відразу метнулась до нього.

– Поглянь, золотко мое, оце-то машина! Диво! Так мені подобається!

За мить дверцята були відчинені, і вона сиділа в машині, заковуючи від захоплення очі.

– Оце сидіння! Диво! Як фотелі! Не те, що твій «форд».

– Ходімо вже, – невдоволено бурчало «золотко».

Ленц підштовхнув мене, щоб я встряв у розмову та спробував нав'язати машину пекареві. Я зміряв Готфріда презирливим поглядом, але промовчав. Він пхнув мене дужче. Я й собі дав йому стусана й повернувся до нього спиною.

Нарешті пекар видобув з машини свою чорну перлину й пішов з нею, трохи згорбившись і явно роздратований. Ми дивилися їм услід.

– Цей не забариться! – сказав я. – Машину відремонтував, має нову жінку – молодець, що й казати!

– Ну, – заперечив Кестер, – ця жіночка ще його порадує!

Тільки-но ці двоє зникли за рогом вулиці, як Готфрід напустився на мене:

– Ти що, Роббі, зовсім з глузду з'їхав? Прогавив таку нагоду! Тут і школяр би зрозумів, що треба було наскочити на нього!

– Унтер-офіцер Ленц! – відповів я. – Станьте струнко, коли розмовляєте зі старшим за званням! Чи, може, ви думаєте, що я бігаміст і двічі просватаю нашу машину?

Цієї миті варто було подивитися на Готфріда! Очі в нього зробилися, як тарілки.

– Не жартуй святими речами, – промурмотів він.

Не звертаючи на нього ніякої уваги, я звернувся до Кестера:

– Отто, розпрощайся з нашим дитям, з нашим «кадилаком»! Він уже нам не належить! Віднині він стане окрасою фірми, що торгує спіднім! Сподіваюсь, там на нього чекає непогане життя! Не таке геройське, як у нас, але забезпеченіше.

Я дістав чек. Ленц мало не луснув.

– Та невже!.. Невже... оплачено? – хрипко вичавив він з себе.

– А як ви думали, зелений початківцю? – запитав я, розмахуючи чеком. – Ану, вгадайте скільки ми одержимо!

- Чотири! - вигукнув Ленц, заплющивши очі.

- Чотири п'ятсот! - сказав Кестер.

- П'ять! - закричав Юп від бензоколонки.

- П'ять з половиною! - гаркнув я.

Ленц вихопив у мене з рук чек.

- Не може бути! По ньому не заплатять!

- Пане Ленц, - звернувся я до нього з гідністю, - чек такий самий надійний, як ненадійні ви. Мій друг Блюменталь може сплатити у двадцять разів більшу суму. Мій друг, зрозуміло? Друг, у якого я завтра ввечері їстиму фаршировану щуку. Хай це буде для вас прикладом! Заприятитися, одержати завдаток та ще й запрошення на вечерю - от що означає продати! Ось так! А тепер - вільно!

Готфрід потроху опанував себе і вдався до останнього козира:

- А оголошення в газеті? А мій амулет?

Я кинув йому медаль.

- Забирай свій собачий номерок. Зовсім забув про нього.

- Роббі, ти продав машину бездоганно, - сказав Кестер. - Хвалити Бога, що ми позбулися цієї лайби. А грошенята нам ще й як потрібні!

- Даси мені авансом п'ятдесят марок? - спитав я.

- Сто! Бо заслужив!

- Може, ти ще в рахунок авансу візьмеш і мое сіре пальто? - спитав Готфрід, примруживши очі.

- Може, ти хочеш потрапити до лікарні, нікчемне патякало? - у відповідь спитав його я.

- Хлопці, на сьогодні - шабаш! - запропонував Кестер. - Досить заробили за один день. Не треба гнівити Бога. Візьмімо «Карла» й потренуємось до перегонів.

Юп давно вже кинув бензиновий шланг і схвильовано потирав руки:

- Пане Кестер, то я на цей час залишаюся тут за хазяїна?

- Ні, Юпе, - засміявся Отто, - ти поїдеш з нами.

Передусім ми поїхали до банку, щоб здати чек. Ленц ніяк не заспокоювався, аж поки не впевнився, що він справжній. А тоді ми помчали так, що аж іскри сипонули з вихлопної труби.

## VIII

Я стояв перед своєю хазяйкою.

– Горить десь, чи що? – спитала пані Залевська.

– Ніде не горить. Просто хочу заплатити за житло.

До строку лишалось ще три дні, тож пані Залевська мало не зомліла з подиву.

– Це щось неспроста, – сказала вона підозріливо.

– Та що ви! – відповів я. – Чи не можна взяти сьогодні ввечері парчеві крісла з вашої вітальні?

Вона войовничо вперлася руками в свої гладкі стегна.

– Он воно що! То вам уже не подобається ваша кімната?

– Подобається. Та ваші парчеві крісла – більше.

Я пояснив їй, що до мене, можливо, завітає кузина, і мені хотілося б трохи причепурити кімнату. Пані Залевська зареготала так, що в неї аж груди заколихалися.

– Кузина? – перепитала вона зневажливо. – І коли ж має прийти та кузина?

– Ще хтозна, чи вона прийде, – сказав я, але коли й прийде, то, певна річ, непізно, надвечір, на вечерю. Хіба не буває на світі кузин, пані Залевська?

– Бувають, звичайно, – відповіла вона, – але заради них не позичають крісел.

– А я позичаю, – наполягав я, – бо шаную родинні зв'язки.

– Можна подумати! Волоцюги ви всі! Візьміть собі парчеві крісла. А червоні плюшеві поставте до вітальні.

– Дуже вдячний. Завтра все поверну. І килим теж...

– Килим?! – вона обернулася до мене. – Хто тут промовив слово «килим»?!

– Я. Та й ви теж. Щойно...

Вона обурено дивилася на мене.

– Без нього не можна, – сказав я. – На ньому ж стоять крісла...

- Пане Локамп, - велично промовила пані Залевська, - вгамуйтеся!  
«Помірність у всьому», так говорив небіжчик Залевський. Це й вам слід було б засвоїти!

Я знав, що небіжчик Залевський, незважаючи на цей девіз, спився вщент. Про це мені принагідно не раз розповідала сама пані Залевська. Та йшлося не про це. Вона використовувала свого чоловіка, як інші люди Біблію, - для цитат. І що давнішим ставав день його смерті, то універсальнішими уявлялись їй його вислови. Тепер його можна було згадувати в усіх випадках - як і Біблію.

Я заходився чепурити свою кімнатку. Після обіду розмовляв по телефону з Патрицією Гольман. Вона нездужала, і я не бачив її майже цілий тиждень. Ми домовилися зустрітися о восьмій, я запропонував повечеряти в мене, а потім піти в кіно.

Парчеві крісла й килим справляли розкішне враження, та освітлення аж ніяк не пасувало до них. Я постукав у двері до Гассе, щоб позичити в них настільну лампу. Зморена пані Гассе сиділа біля вікна. Чоловік іще не прийшов з роботи. Він щодня добровільно працював на годину або дві довше: боявся, щоб не звільнили, його дружина нагадувала чимось хвору пташку. У її зів'ялих, старіючих рисах усе ще щось нагадувало вузьке личко дитини, розчарованої та сумної.

Я сказав, за чим прийшов. Вона пожвавішала, дала мені лампу.

- Так, так, - зітхаючи, сказала вона, - якщо тільки подумати, коли б я раніше...

Я знав цю історію. Ішлося про перспективи, що мали відкритися перед нею, коли б вона не побралася з Гассе. Знав я цю історію і в редакції самого Гассе. Тут уже йшлося про перспективи, які були б у нього, коли б він зостався неодруженим. Це була, мабуть, чи не найпоширеніша історія в світі. Та й чи не найбезнадійніша.

Якусь хвилику послухавши її, сказавши кілька банальних фраз, я пішов до Ерні Беніг, щоб узяти в неї грамофон.

Пані Гассе згадувала про Ерну лише як про «особу, що жила поряд». Вона зневажала її, бо заздрила. А мені Ерна дуже подобалася. Вона знала життя, знала, що треба міцно за нього триматися, коли хочеш урвати собі хоч шматок того, що звуть щастям. Вона знала й те, що за цей шматок треба часом платити удвічі, а то й утричі дорожче. Бо щастя - то найнепевніша й найдорожча річ у світі.

Ерна, ставши навколішки перед валізою, дістала мені кілька платівок.

- Хочете фокстроти? - спитала вона.

- Ні, я не танцюю.

Вона здивовано глянула на мене.

- Не танцюєте? Що ж ви робите, коли йдете кудись?

- Танцюю з чаркою. Це зовсім непогано.

Вона похитала головою.

- Чоловікові, який не вміє танцювати, я одразу б дала відкоша.

- У вас надто суворі принципи, - заперечив я. - Але ж є й інші платівки. Ви оце нещодавно ставили одну дуже гарну - жіночий голос... щось ніби гавайська музика...

- А ця й справді чудова. «Як жити я могла без тебе» - ця?

- Вона! Чого тільки не придумують ці автори модних пісеньок! Мені здається, що це єдині романтики, які ще є на цьому світі.

Ерна засміялась:

- Та й справді! Грамофон - це сьогодні щось на зразок альбому для віршів; колись туди писали вірші, а тепер дарують платівки. Коли мені хочеться про щось згадати, то я ставлю платівку з тих часів - і переді мною все знов оживає.

Я подивився на цілі купи платівок, що лежали на підлозі.

- Якщо зважати на них, Ерно, то у вас, певне, є чимало спогадів...

Підвівшись, Ерна відкинула з чола рудувате волосся.

- Так, - сказала вона, відсунувши ногою купу платівок, - але я воліла б мати одну, та справжню...

Порозгортавши все, що купив на вечерю, я приготував стіл, як умів. Сподіватися на допомогу з кухні було нічого, бо стосунки з Фрідою склалися в мене надто кепські. Вона хіба що перекинула б мені щось, та й годі. Та я обійшовся без її допомоги, і незабаром мою стару комірчину було не впізнати - здавалося, вона аж сяяла! Крісла, лампа, накритий стіл - я відчував, як мене охоплює схвильованість чекання.

Я вийшов з дому, хоча мав іще більш як годину часу. Вітер довгими поривами шугав з-за рогів будинків. Уже засвітили ліхтарі. Поміж будинків загусали сині, як море, сутінки. «Інтернаціональ» плавав у ньому, наче розсначене військове судно. Я зайшов туди.

- Гоп-ля, Роберте! - гукнула Роза.

- А ти чого тут? - запитав я. - Хіба тобі не час іти на прогулянку?

- Ще трохи рано.

До нас нечутно підійшов Алоїс.

- Звичайну порцію? - спитав він.

- Ні, потрібну, - відповів я.

- Гарно починаєш! - зауважила Роза.

- Хочу бути в ударі, - сказав я і перехилив чарку.

- Зіграєш щось? - спитала Роза.

Я похитав головою.

- Сьогодні не маю охоти. Якийсь непевний настрій. Як твоя мала?

Вона усміхнулась, показавши всі свої золоті зуби.

- Нівроку. Завтра йду до неї. За цей тиждень непогано заробила - старі кнури відчули вже весну. Віднесу їй завтра нове пальтечко. З червоної вовни.

- Червона вовна - це ж останній крик моди!

- Ти джентльмен, Роббі!

- Ой, коли б не помилилась! Давай вип'ємо чогось! Анісової, не проти?

Вона кивнула. Ми цокнулись.

- Скажи, Розо, що таке, власне, кохання? - спитав я. - Ти ж на цьому розумієшся.

Роза аж зайшлася сміхом.

- Годі про це, - сказала вона, заспокоївшись. - Кохання! Ах, мій Артур... Коли я згадую цього негідника, то мене й тепер іще млість б'є. А коли серйозно, то ось що я тобі скажу, Роббі, і скажу серйозно: життя людське надто довге для одного кохання. Просто-таки надто довге. Це мені мій Артур пояснив, коли накивав п'ятами... І це правда. Кохання - це чудово. Та одному з двох воно завжди видається надто довгим. І тоді другий залишається ні з чим. Сидить і чекає чогось, витріщивши очі. Чекає, як божевільний...

- Ясно, - сказав я. - Але ж без кохання людина, власне кажучи, тільки небіжчик у відпустці, та й годі.

- А ти зроби так, як я, - відповіла Роза. - Заведи собі дитинча. То й матимеш кого любити, та й на душі спокійніше буде.

- Добре придумала, - сказав я, - мені саме цього тільки й не вистачало.

Роза мрійно похитала головою.

- Яких тільки стусанів не діставала я від мого Артура, а все ж, коли б він оце зараз увійшов би сюди у своєму котелку, збитому на потилицю, - ех, хлопче! Я тільки здумаю про це, а мене вже всю аж трусить.

- Ну, то вип'ємо за здоров'я Артура!

Роза засміялась:

- Хай живе, кнур чортів! Будьмо!

Випили.

- Бувай, Розо! Бажаю успішного вечора!

- Дякую! Бувай, Роббі!

Грюкнули парадні двері.

- Привіт! - сказала Патриція Гольман. - Такий глибокодумний вигляд?!

- Ні, зовсім ні! А як ви? Як ваше здоров'я? На що нездужали?

- Нічого особливого! Застудилась, і трохи температура піднялась.

На вигляд аж ніяк не можна було сказати, що вона хвора або висотана хворобою. Навпаки - її очі ніколи ще не здавалися мені такими великими й променистими, обличчя трохи зашарілося, а рухи її були пружні, наче у гнучкого гарненького звірятка.

- У вас чудовий вигляд, - сказав я, - зовсім здоровий! Ми можемо сьогодні багато чого придумати!

- Добре було б, - відповіла вона, - та сьогодні нічого не вийде. Сьогодні я не можу.

Я остовпіло дивився на неї.

- Не можете?

- На жаль, ні.

Я все ще нічого не розумів. Спершу подумав, що вона, певне, передумала йти до мене вечеряти, а піде кудись в інше місце.

- Я вже дзвонила до вас, - сказала вона, - щоб ви не приходили даремно. Та вас уже не було вдома.

Аж тепер я зрозумів.

- Ви справді не можете? Цілий вечір не можете? - допитувавсь я.

- Сьогодні - ні. Мені треба бути в одному місці. На жаль, я й сама дізналася про це лише півгодини тому.

- А відкласти не можна?

- Ні, не вийде, - усміхнулася вона, - це, знаєте, щось ніби ділове побачення...

Я стояв приголомшений. Усього міг сподіватись, тільки не цього. Я не вірив жодному її слову. Ділове побачення! Які в неї можуть бути справи? Це, мабуть, просто відмовка! Навіть напевно відмовка... Які до біса ввечері ділові розмови? Таке роблять удень. Та й не дізнаються про це за півгодини. Просто вона передумала, та й годі.

Я почувався скривдженим, просто як дитина. Аж тепер зрозумів, з якою радістю чекав я цього вечора. Я був злий на себе за те, що мене це так вразило, і мені не хотілося, щоб вона це помітила.

- Ну, що ж, - сказав я, - виходить, нічого не вдієш. До побачення!

Вона допитливо глянула на мене.

- Поспішати нема чого. Я домовилась лише на дев'яту. Ми можемо ще трохи прогулятися. Я цілий тиждень не виходила з дому.

- Добре, - знехотя погодився я, відчувши себе раптом стомленим і спустошеним.

Ми пішли вулицею. Надвечір небо проясніло, й між дахами миготіли зорі. Ми проходили повз сквер, де в сутінках маячили якісь кущі. Патриція Гольман спинилася.

- Бузок! - сказала вона. - Пахне бузком! Та цього не може бути, ще не пора!

- Я не чую ніякого запаху, - заперечив я.

- А проте... - вона схилилась над огорожею.

- Це дафна індика, пані! - пролунав із темряви чийсь хрипкий голос.

Міський садівник у форменому картузі з латунною кокардою стояв, спершись на дерево. Потім, нетвердо ступаючи, підійшов до нас. Із кишені в нього визирала блискуча шийка пляшки.

- Ми її сьогодні висадили, - пояснив він, гикнувши. - Онде вона.

- Дякую вам, - сказала Патриція Гольман і звернулася до мене - Ви й тепер не чуєте ніякого запаху?

- Ні, тепер уже щось чую, - відповів я неохоче, - пахне доброю, міцною горілкою.

- Правильно, вгадали! - чоловік у темряві голосно відригнув.

Я виразно чув солодкий, міцний запах, що линув із ніжного присмерку, та нізачо у світі не зізнався б у цьому. Дівчина засміялась і здвигнула плечима.

– Як це чудово, а надто після довгого сидіння вдома! Так шкода, що мені треба йти. Цей Біндінг... завжди він квапить... і все треба робити в останню хвилину... Міг би зрештою відкласти зустріч на завтра...

– Біндінг? – спитав я. – У вас побачення з Біндінгом?

– З Біндінгом і ще з одною людиною... Від неї, власне, все залежить. Справді, ділова зустріч. Уявляєте собі?

– Ні, – відповів я, – не можу собі цього уявити.

Вона знову засміялась і про щось заговорила, але я вже не слухав. Біндінг! Це мене вразило, як грім. Я забув, що вона була з ним знайома значно довше, ніж зі мною, – мені ввижався тільки його потужний, блискучий «б'юік», його дорогий костюм, його портмоне... Моя бідна, причепурена комірчина! І що це мені стукнуло в голову! Лампа Гассе, крісла пані Залевської... Ця дівчина взагалі мені не рівня! Хто я такий? Злидень, що взяв напрокат «кадилак», жалюгідний п'яничка, та й годі! Такого можна здибати на кожному розі. Я вже ніби бачив, як порт'є з «Виногрона» схиляється перед Біндінгом, бачив затишні, світлі, розкішні зали ресторану, хмаринки сигаретного диму, елегантних відвідувачів. Мені вже вчувалися музика та сміх, а сміялися – з мене... «Тікати, – подумав я собі, – мерщій тікати. Та й що, власне, це все було – якесь передчуття, надія... Це ж безглуздо пускатися в таке... Ні, тільки тікати!»

– Якщо хочете, можемо зустрітися завтра ввечері, – сказала Патриція Гольман.

– Завтра ввечері я зайнятий, – відповів я.

– Тоді, може, післязавтра чи будь-якого дня на цьому тижні. У мене на найближчі дні немає жодних планів.

– Це буде важко, – сказав я. – Ми сьогодні дістали термінове замовлення, отож, мабуть, увесь тиждень доведеться працювати аж до ночі.

Усе це була вигадка, та інакше я не міг. Раптом відчув, що мене душать лють і сором.

Перетнувши площу, ми пішли вулицею повз кладовище. Я побачив, як від «Інтернаціоналю» йшла Роза; її високі чобітки були наглянсовані до блиску. Я ще міг звернути вбік і за інших обставин зробив би це, але тепер і далі йшов їй назустріч. Роза дивилася кудись убік, наче ми ніколи не були й знайомі. Так уже було заведено: жодна з цих дівчат не признавалася на вулиці до знайомого, коли той ішов не сам.

– Добрий вечір, Розо, – сказав я.

Вона спантеличено глянула сперш на мене, потім на Патрицію Гольман, тоді похапцем кивнула і, збентежена, квапливо пішла далі. За нею, розмахуючи сумочкою і погойдуючи стегнами, йшла Фріці; губи в неї були яскраво нафарбовані. Вона глянула на мене так байдуже, наче крізь віконну шибку.

- Здорова будь, Фріці! - привітався я.

Вона схилила голову, як королева, і нічим не виказала свого здивування, але, проминувши нас, вона пішла швидше - хотіла поговорити з Розою про цю зустріч. Я їй тепер міг би ще звернути у якусь бічну вулицю, бо знав, що зараз з'являться ще й інші дівчата - саме був час їхнього першого обходу вулиць. Проте, з якоїсь упертості, я їй далі йшов просто вперед - чого це я мав їх обминати? Я ж знав їх набагато краще, ніж оцю дівчину, що йшла поруч, з її Біндінгом та його «б'юіком». Нехай побачить їх, нехай добре до них придивиться.

Вони всі, одна за одною, пройшли повз довгу шеренгу ліхтарів - красуня Валлі, бліда, струнка, елегантна; Ліна з дерев'яною замість ноги; кремезна Ерна; «курчатко» Маріон; червонощока Марго; гомосексуаліст Кікі в білячій шубці і, нарешті, бабуся Мімі із спазмами судин, що своїм виглядом нагадувала обскубану сову. Я здоровкався з усіма, а коли ми потім пройшли коло «матусі», що сиділа біля свого казана з ковбасками, то я широко потиснув їй руку.

- А у вас тут чимало знайомих, - зауважила Патриція Гольман, трохи помовчавши.

- Таких і справді чимало, - відповів я задерикувато.

Я відчув на собі її погляд.

- Думаю, що нам треба повертати назад, - сказала вона.

- Авжеж, - сказав я, - я теж так думаю.

Ми спинились перед її під'їздом.

- На все добре, - попрощався я, - бажаю вам приємних розваг.

Вона не відповіла. Зробивши певне зусилля, я відвів погляд від кнопки дзвінка на дверях і подивився на неї. Я не повірив власним очам: замість образи, вона, здавалося, ледве стримувала сміх, в очах її замерехтіли вогники, і от вона засміялась, широко, безтурботно. Вона просто сміялася з мене...

- Яка ж ви дитина, - сказала вона, - Боже, яка ж ви ще дитина!

Я витріщився на неї.

- Авжеж, - вичавив нарешті я з себе, - ще б пак... - І раптом зрозумів усю кумедність ситуації: - Ви, певне, вважаєте мене за ідіота?

Вона сміялась... Я швидко ступнув до неї і міцно обійняв - нехай думає, що хоче. Її волосся лоскотало мої щоки, обличчя було просто в мене перед очима, запахло ледь відчутним персиковим ароматом від її шкіри. Потім її очі наблизились, і раптом я відчув її губи у себе на устах.

Вона зникла, перш ніж я зрозумів, що сталося.

Ідучи назад, я знову спинився біля «матусиного» казана з ковбасками.

– Дай-но мені добрий шмат ковбаси! – весело попросив я.

– З гірчицею? – спитала «матуся». На ній був чистий білий фартух.

– Побільше гірчиці, матусю!

Отак, стоячи, я зі смаком з'їв ковбасу, Алоїс виніс мені до неї з «Інтернаціоналю» кухоль пива.

– Людина – чудне створіння, правда, матусю? – сказав я.

– Авжеж, – палко підхопила вона, – вчора, приміром, підходить якийсь пан, з'їдає дві віденські сосиски з гірчицею, а грошей – немає. «Що ж, – думаю собі, – уже пізно, навколо ні душі, що його вдієш – нехай собі йде, адже буває часом і таке». І що ж ти думаєш, він сьогодні прийшов, заплатив за ті ковбаски та ще й дав мені на чай.

– Це – людина довоєнних часів, матусю! А як у тебе взагалі йдуть справи?

– Кепсько. Учора сім пар віденських і дев'ять сардельок. Знаєш, якби не дівчата, мені б давно вже був капець.

Дівчатами вона називала повій, що допомагали матусі чим могли. Підчепивши клієнта, вони використовували будь-яку нагоду, щоб провести його повз її казан, аби з'їсти по ковбасці – нехай і старенька щось заробить.

– Тепер уже скоро потеплішає, – повела «матуся» далі, – але взимку, коли мокро й холодно, тоді хоч як одягайся, однаково зима дається взнаки.

– Дай-но мені ще одну сардельку, – сказав я, – так мені сьогодні гарно! А як у тебе вдома?

Вона глянула на мене своїми маленькими, безбарвними очима:

– Усе, як і було. Недавно він продав ліжко.

«Матуся» була одружена. Десять років тому її чоловік скочив на ходу в поїзд метро, зірвався, і його переїхало. Довелося ампутувати обидві ноги. Нешастя це якось дивно на нього вплинуло. Ставши калікою, він так соромився жінки, що перестав з нею спати. До того ж у лікарні він при звичаївся до морфії. Морфій швидко виснажував його, потім він зв'язався з гомосексуалістами, і ось чоловік, що п'ятдесят років жив нормально, злигався тепер з розпусними хлопцями, не соромився перед ними, бо ж і вони були чоловічої статі. Для жінок він був каліка, певний, що збуджує в них лише огиду й співчуття, а це було понад його сили. Для чоловіків він був людина, що потрапила в біду. Щоб діставати грошей на хлопців та на морфій, він забирав у «матусі» все, що міг розшукати, і геть усе спродував. Але «матуся» жаліла його, хоч він і бив її частенько. Зі своїм сином вона щоночі вистоявала коло казана з ковбасами мало не до четвертої години ранку. Удень прала білизну, мила сходи.

Вона давно вже хворіла на виразку шлунка й важила сорок п'ять кілограмів, а проте завжди була привітна. Вважала, що живеться їй ще не так уже й погано. Часом чоловік, коли йому було геть важко, приходив до неї і плакав. То були для неї найщасливіші години.

– Ти все ще маєш свою гарну роботу? – спитала вона мене.

– Атож. Заробляю тепер добре.

– Дивись, щоб ти її не втратив.

– Старатимусь, матусю...

Я повернувся додому. На майданчику стояла служниця Фріда, наче сам Бог послав мені її.

– Ви симпатична дівчинка, – сказав я, бо мені дуже хотілося зробити щось хороше.

Фріда скривилася, наче сьорбнула оцту.

– Ні, справді, – не вгавав я. – Навіщо нам раз у раз сваритися! Життя, Фрідо, коротке, сповнене усяких випадковостей і небезпек. У наш час треба жити дружно. Давайте помиримось!

Вона навіть не глянула на мою простягнену руку, промимрила щось про чортових пияків і пішла, грюкнувши дверима.

Я постукав до Джорджі Блока. У шпаринку з-під його дверей пробивалося світло – зубрив!

– Ходімо, Джорджі, жерти, – сказав я йому.

Він подивився на мене. Його бліде обличчя зашарілось.

– Я не голодний.

Він вирішив, що кличу його із співчуття до нього, і тому відмовився.

– А ти спершу подивись гарненько, – сказав я. – Інакше все зіпсується. Зроби мені таку ласку.

Ідучи з ним коридором, я зауважив, що двері Ерні Беніг причинені нещільно. За ними я почув чийсь легкий віддих. «Ага», – подумав я собі й тієї ж миті почув, як у кімнаті Гассе тихенько клацнув замок і двері теж трохи прочинилися. Увесь пансіон, здавалося, чатував на мою кузину.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию ([https://www.litres.ru/pages/biblio\\_book/?art=6058199&lfrom=362673004](https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=6058199&lfrom=362673004)) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.